

Bernard Enjolras og
Axel West Pedersen

Forventet pensjoneringsalder og pensjoneringsmønstre blant seniorene i staten

Bernard Enjolras og Axel West Pedersen

Forventet pensjoneringsalder og pensjoneringsmønstre blant seniorenene i staten

© Forskningsstiftelsen Fafo 1997
ISSN 0804-5135

Innhold

Forord	4
Kapittel 1	5
Innledning	5
Særtrekk ved statlig sektor	6
Formål, problemstillinger og datagrunnlag.....	6
Den videre oppbygging av notatet	9
Kapittel 2 Kjennetegn ved de statlige seniorenne	10
Aldersfordelingen	11
Fordelingen etter kjønn og sivilstand	12
Inntekt i 1995.....	14
Hvor mange fyller ikke vilkårene for uttak av AFP pensjon?.....	17
Kapittel 3 Bruken av alternative avgangsformer i 1996.....	18
Hvor mange seniorer gikk av med pensjon i 1996?	18
Tilgangen til uførepensjon	20
Tilgangen til AFP-ordningen	22
Tilgangen til alderspensjon.....	24
Avgangen blant menn og kvinner	26
Kapittel 4 Beregninger av gjennomsnittlig forventet avgangsalder	28
Alternative metoder for beregning av den typiske alder for tilbaketrekking?	28
Gjennomsnittsalderen til de som gikk av i 1996	29
Beregning av forventet avgangsalder – hele utvalget	29
Separate beregninger for menn og kvinner.....	30
Separate beregninger for ansatte fordelt på fire inntektsklasser	32
Hva betyr de respektive avgangsformene for den forventede avgangsalderen?	33
Kapittel 5 Nærmere analyser av tilgangen til uførepensjon, AFP og alderspensjon	37
Avgang i aldersintervallet 50–63 år	37
Avgang i aldersintervallet 64–66 år	39
Avgang ved fylte 67 år.....	40
Kapittel 6 Sammenfatning og diskusjon.....	42
Referanser	44

Forord

Dette notatet er sluttrapport fra prosjektet «Avgangsaldrer og avgangsmønstre blant seniorer i staten», som har vært finansiert av Planleggings- og Samordningsdepartementet.

Vi har under arbeidet med dette prosjektet vært helt avhengige av velvillig hjelp fra flere sider. Rikstrygdeverkets utredningsavdeling - ved blant andre Grethe Michaelsen og Oddbjørn Haga - skal ha stor takk for sin sjenerøsitet da de ga oss tilgang på det data-materialet som ligger til grunn for prosjektet. Trond Nystad i Statens Pensjonskasse har bidratt med nyttig bakgrunnsinformasjon om dataene, som opprinnelig stammer fra registrene til Statens Pensjonskasse. Oddbjørn Haga, Trond Nystad og Finn Bjørnar Lund i Planleggings- og Samordningsdepartementet skal ha takk for at de har lest og kommentert tidligere utkast til notatet. De feil og mangler som gjenstår må vi nok dessverre ta på vår egen kappe.

Oslo, 21. Desember 1997

Bernard Enjolras og Axel West Pedersen

Kapittel 1

Innledning

Det er ikke tvil om at den typiske alder for permanent avgang fra arbeidsmarkedet i Norge er lavere enn den formelle pensjonsalder ved 67 år. Sett i et litt lenger historisk perspektiv – fra slutten av 70-tallet og frem til i dag – har yrkesdeltakelsen blant menn i aldersgruppen 55–67 år vist en klart fallende tendens. I innstillingen fra det såkalte Lund-utvalget (NOU 1994:2) ble den gjennomsnittlige avgangsalder anslått til å være drøyt 61 år i 1993, og det ble foreslått som en generell målsetting å heve den typiske avgangsalderen med tre år innen år 2015.

Målsettingen om å øke den typiske alder for avgang fra arbeidsmarkedet blant norske arbeidstakere, har siden blitt gjentatt i en rekke sentrale regjeringsdokumenter, herunder Velferdsmeldingen (St.meld. nr. 35 (1994–95) og Langtidsprogrammet for perioden 1998–2001 (St.meld. nr. 4 1996–97), som et sentralt element i den såkalte «arbeidslinja». Det heter i Regjeringens Langtidsprogram for perioden 1998–2001:

«Regjeringen ønsker å få flere eldre til å forsette lengre i arbeid, og det er et mål å *heve den gjennomsnittlige avgangsalderen.*» (St.meld. nr. 4, s. 110).

Dermed er Norge på linje med de mange OECD-land, der målsettinger om å øke den typiske pensjonsalderen har stått høyt på den politiske dagsorden i de siste årene. Utgangspunktet for en slik målsetting er imidlertid forskjellig i Norge i forhold til de fleste OECD-land, i og med at både den formelle pensjonsalderen i Norge og den faktiske yrkesdeltakelsen blant personer over 55 år er relativt høy i Norge (se OECD 1995 og Thøgersen med flere 1997).

Samtidig har partene i arbeidsmarkedet i løpet av det siste ti-året forhandlet frem og gradvis utvidet den såkalte AFP-ordning som gir arbeidstakere i privat og offentlig sektor mulighet for å gå av med pensjon før den ordinære pensjonsalder ved 67 år. AFP-ordningen ble senest besluttet utvidet i forbindelse med tariffoppgjøret våren 1997, slik at det fra oktober 1997 blir mulig å gå av ved fylte 63 år, og slik at det fra våren 1998 blir mulig å fratruke fra fylte 62 år. Begrunnelsen for disse utvidelsene har vært å sikre den enkelte arbeidstaker en større grad av valgfrihet og fleksibilitet ved overgangen mellom arbeid og pensjon. Den uttalte målsettingen er å gi grupper som har et sterkt behov for og ønske om å gå av før ordinær pensjonsalder et alternativ til fortsatt yrkesaktivitet eller til avgang via uførepensjon eller andre former for offentlig eller privat forsørgelse i perioden frem til ordinær pensjonsalder. Hensynet til fleksibilitet har blitt vektlagt sterkere i forbindelse med den seneste utvidelse av AFP-ordningen ved at det har blitt etablert muligheter for å kombinere delvis uttak av pensjon med fortsatt deltids yrkesaktivitet, og man har lagt større vekt på å få til en incentivstruktur som stimulerer til fortsatt full eller delvis yrkesaktivitet fremfor full tilbaketrekking fra arbeidsmarkedet.

Det pågår både i privat og offentlig sektor en diskusjon om hvordan man skal gå frem for å nå målsettingen om en generell heving av avgangsalderen, samtidig som mulighetene til å gå av tidlig frivillig og uten prøving mot medisinske vilkår er blitt utvidet.

Som fremhevet i forprosjektnotatet til dette prosjektet (Fløtten, 1996) har staten i sin egenskap av arbeidsgiver en særlig utfordring, fordi andelen eldre arbeidstakere i statlig sektor trolig vil øke kraftig det neste tiåret. Dette medfører et behov for sterkere satsing på seniorpolitiske virkemidler og for å gjennomgå regelverket og virkemåten til det pensjonssystemet som gjelder i statlig sektor. Det er en satsing som i sin tur krever gode kunnskaper om de eksisterende rammebetingelser, de aktuelle

pensjoneringsmønstrene og de mekanismene som styrer de individuelle tilpasninger i skjæringsfeltet mellom arbeid og pensjon.

Det er store udekkede kunnskapsbehov, både når det gjelder de faktiske pensjoneringsmønstrene og de faktorene som påvirker pensjoneringsadferden blant norske arbeidstakere generelt og blant statsansatte spesielt.

Særtrekk ved statlig sektor

Statlig sektor står på mange måter i en særstilling ved forekomsten av et bredt tilfang av mulige veier ut av arbeidslivet på relativt gunstige økonomiske vilkår: Alle statsansatte er omfattet av en AFP-ordning som for aldersgruppen 65–66 er klart mer generøs enn den tilsvarende ordningen innen LO/NHO-området i privat sektor. Mange kategorier av statsansatte har særaldersgrenser med tvungen avgang før den generelle aldersgrensen på 70 år. Endelig ble det i tillegg til den såkalte ventelønnsordningen i 1992 etablert en mulighet for førtidspensjonering av overtallige medarbeidere i forbindelse med omstruktureringer og rasjonaliseringsprosesser som har blitt benyttet i et ikke ubetydelig omfang på 90-tallet av flere av de store statsbedriftene (Visher og Midsundstad, 1993 og NOU 1994:2).

Samtidig kunne man teoretisk sett forvente at det ville være lettere å stå frem til oppnådd pensjonsalder og eventuelt helt frem til 70 år i en statlig stilling enn i det private arbeidsmarkedet, der konkurranse- og prestasjonspresset i mange tilfeller kan være større.

Disse forholdene skulle tilsi at statsansatte oftere står i en positiv valgsituasjon frem for en negativ tvangssituasjon i forbindelse med beslutningen om avgang fra arbeidslivet.

På den annen side gjelder bildet av valgfrihet og fleksibilitet for den enkelte arbeidstaker ikke i forhold til de store gruppene med særaldersgrenser og i situasjoner der førtidspensjon tilbys som ledd i nedbemanningsprosesser, omstrukturering og rasjonalisering. Det er videre mulig at en forholdsvis stiv stillingsstruktur og byråkratisert personalpolitikk som må antas å karakterisere staten som arbeidsplass, kan gjøre det vanskeligere å finne individuelt tilpassete løsninger i overgangen mellom arbeid og pensjon, med mindre det utvikles klart definerte ordninger for slike formål.

Disse momentene understreker behovet for seniorpolitiske tiltak som er tilpasset situasjonen i statlig sektor, og for særskilte studier av mønstrene for tidlig pensjonering i staten.

Resultatene fra en fersk spørreundersøkelse rettet mot personer i aldersgruppen 60–70 år som Fafo har gjennomført for Helse- og Sosialdepartementet, tyder på at det ikke er store forskjeller mellom offentlig og privat sektor når det gjelder den typiske alder for tilbaketrekking (Pedersen, 1997). Ordningene som benyttes er imidlertid til dels forskjellige og mekanismene som styrer pensjoneringsmønstrene er antakelig også forskjellige for de to sektorene.

Formål, problemstillinger og datagrunnlag

I konklusjonen til notatet fra forprosjektet pekes det på en rekke relevante forskningsoppgaver i sammenheng med avgangsproblematikken generelt og i statlig sektor spesielt (Fløtten, 1996). Blant annet:

- En nærmere kartlegging og beskrivelse av den faktiske avgangsalderen blant statsansatte, eventuelt for ulike grupper av statsansatte.
- Kvantitative studier av faktorer som påvirker avgangs- og pensjoneringstidspunktet på individnivå.
- Mer kvalitativt orienterte studier av holdninger, preferanser, forventninger og virkelighetsforståelse til eldre arbeidstakere, når det gjelder overgangen mellom yrkeskarriere og pensjon.

I dette prosjektet har vi primært måttet konsentrere oss om den første av disse forskningsoppgavene: Beskrivelser av avgangsmønstrene og beregninger av den typiske avgangs-/ pensjonsalderen blant statsansatte.

I arbeidet med seniorpolitikk og pensjonspolitikk i staten er det antakelig viktig å ha presise resultatindikatorer. Det trengs gode instrumenter for å overvåke om den sentrale målsettingen om heving av den typiske avgangsalderen blant statsansatte blir innfridd, og for overvåking av utviklingen på dette område innen ulike sektorer av statlig virksomhet.

Det sentrale formålet med dette prosjektet har vært å foreta beregninger av den forventede avgangsalderen blant statsansatte. Ved de offisielle beregninger som hittil er gjort i Norge av den typiske pensjonsalderen for hele befolkningen (se NOU 1994:2; RTV 1995 og St.meld. nr. 4 (1996–97), Vedlegg s. 260–61) har man tatt utgangspunkt i en metode basert på beregninger av gjennomsnittsalderen til de nye pensjonister i et gitt år.

Det er en rekke praktiske så vel som mer fundamentale svakheter ved denne metoden:

- Målinger av den gjennomsnittlige avgangsalderen til de som gikk av i et gitt år vil bare gi et meningsfullt inntrykk av den typiske avgangsalderen dersom man får med alle alternative ordninger for tidlig yrkesavgang som finnes tilgjengelig. Beregninger som bare er basert på de nye alders- og uførepensjonistene i folketrygden gir liten relevant informasjon, så lenge vi vet at svært mange går av på alternative ordninger som AFP, tjenstepensjonsordninger med særaldersgrense og mer uformelle førtidspensjonsordninger i privat sektor. Siden Lund-utvalgets innstilling har det vært gjort forsøk på å forbedre metoden på dette punktet, gjennom blant annet å inkludere tilgangen til AFP-ordningen (RTV 1995).
- En annen opplagt svakhet ved den fremgangsmåten, som hittil har vært benyttet, er at man drar inn personer som blir uførepensjonert i en svært ung alder. Det er neppe meningsfullt å snakke om en tilbaketrekkingsalder for grupper (som unge uføre) som ikke har vært yrkesaktive i det hele tatt. Det er derfor mye som taler for å behandle tilbaketrekkingsproblematikken adskilt fra et fenomen som uførepensjonering (og andre former for trygding) blant personer i forholdsvis ung alder. Beregningen av en gjennomsnittlig avgangsalder bør derfor ideelt sett begrenses til grupper som faktisk har vært aktive i arbeidsmarkedet og den avgangen som skjer i en senere fase av livsløpet. Denne innvendingen kan – i hvert fall delvis – imøtekommes ved å sette en nedre aldersgrense for de nye pensjonister som skal tas med i beregningen.
- Metoden er i utgangspunktet svært følsom for (endringer i) alderssammensetningen til (den yrkesaktive) befolkningen. Groft sagt gjelder det at jo eldre yrkesbefolkningen er, jo høyere blir gjennomsnittsalderen til de som går av med pensjon i et bestemt år uten at dette sier noe om endringer i den typiske adferden. For å kunne gjøre sine beregninger av den typiske avgangsalderen sammenlignbare over tid forsøkte Lund-utvalget å korrigere for endringer alderssammensetningen i befolkningen med utgangspunkt i et bestemt referanseår, og noe tilsvarende er gjort i de beregningene av en gjennomsnittlig avgangsalder som er presentert i vedlegget til Langtidsprogrammet. Det er imidlertid størrelsen og sammensetningen på den yrkesaktive befolkningen som er den relevante korrigeringsfaktoren heller enn sammensetningen av totalbefolkningen. Avgangsmønstrene i et bestemt år bør ideelt sett vurderes i forhold til alderssammensetningen til de som er igjen i arbeidsmarkedet i det aktuelle året, som blant annet vil være bestemt avgangen til de ulike former for pensjon i tidligere år.
- Den siste og mest fundamentale innvendingen som kan reises mot den konvensjonelle metoden er at den kan gi helt villedende utslag ved større endringer i avgangsmønstrene. Hvis det for eksempel plutselig i ett år skulle bli bestemt at alle personer over 65 år måtte gå av med pensjon, så ville man finne at den gjennomsnittlige avgangsalderen faktisk økte dette året, mens saken jo er at svært mange mennesker vil gå av med pensjon tidligere enn de ellers ville gjort. Endelig må det nevnes som en praktisk svakhet at dette målet vanskelig kan brytes ned på sektorer og næringsgrener, og det er generelt lite anvendelig for analytiske formål.

Ifølge de beregninger som senest er presentert i Langtidsprogrammet 1998–2001 skal den gjennomsnittlige avgangsalderen i Norge ligge på 59,1 år i 1995. Tilsvarende beregninger for utvalgte år mellom 1984 og 1995 viser ingen entydig tendens til et fall i den gjennomsnittlige avgangsalderen over denne perioden. Den alderskorrigerede gjennomsnittlige avgangsalderen i 1984 skal ha vært på 59,4 år. Disse resultatene taler nesten for seg selv om grunnleggende svakheter ved metoden. I 1995 var mer enn halvparten av totalbefolkningen mellom 60 og 64 yrkesaktive, og dette tallet inkluderer til og med personer som aldri har vært aktive i arbeidsmarkedet. Når den gjennomsnittlige avgangsalderen blir anslått til 59,1 år

i 1995 sier det antakelig mye mer om omfanget av uførepensjonering blant personer i ung alder enn om det typiske tidspunktet for tilbaketrekking blant yrkesaktive personer som nærmer seg den ordinære pensjonsalder. Det er videre forunderlig at den gjennomsnittlige avgangsalderen ikke viser klare tendenser til et fall over tid – fra 1984 til 1995. Vi vet at yrkesfrekvensene blant menn i aldersgruppen 55–67 år har vist et meget betydelig fall – særlig i den første halvpart av perioden. Når den metoden som er brukt ikke klarer å fange opp en slik betydelig endringen i avgangsmønstrene, så sier det noe om dens verdi som resultatindikator i forhold til de politiske målsettingene om å påvirke den typiske avgangsalderen.

De beregninger av den forventede avgangsalderen som vi skal presentere her er derimot basert på samme metode som brukes i demografien ved beregninger av forventet levealder på basis av tverrsnittsdata: For hvert alderstrinn eller årgang av ansatte over en viss alder (for eksempel 50 år) beregnes det en avgangsrate for det aktuelle året – det vil si antall personer som gikk av i dette året (i dette tilfelle 1996) delt på antallet personer i årgangen som var i jobb ved inngangen til året. På basis av disse avgangsratene beregnes koordinatene til den såkalte overlevelseskurven for en hypotetisk fødselskohort av statsansatte som er i jobb ved fylte 50 år,¹ og denne overlevelseskurven kan i sin tur utnyttes til å beregne det typiske forventede avgangstidspunkt for en statsansatt 50-åring – enten en bruker en gjennomsnittsbetraktning eller en median-betraktning.

Det er viktig å understreke at metoden ikke gir noen sikker prognose om det faktiske gjennomsnittlige (eller median-) avgangstidspunktet til noen bestemt kohort. For å gi en presis beregning av det faktiske gjennomsnittlige avgangstidspunktet til en bestemt kohort måtte man ha paneldata som gjorde det mulig å følge medlemmene i denne kohorten over en meget lang historisk periode frem til det tidspunkt hvor alle var blitt pensjonert – eventuelt til fylte 70 år –, eller man måtte basere seg på retrospektive data for en årgang av tidligere statsansatte som hadde passert den vanlige pensjonsalderen.²

Metoden for beregning av den typiske avgangsalderen som benyttes her, gir derimot en konsentrert oppsummering av de aldersspesifikke avgangsmønstrene i ett bestemt år, som umiddelbart kan sammenlignes med lignende beregninger for andre år og for andre populasjoner. Metoden gir estimater som er helt uavhengig av alderssammensetningen til den gruppen som studeres, og resultatene er dermed i prinsippet umiddelbart sammenlignbare, selv mellom grupper som har en helt forskjellig alderssammensetning. Metoden er velegnet for flere typer av analytiske formål: Det kan gjøres selvstendige beregninger for grupper delt opp etter variabler som kjønn, inntekt, arbeidstid med videre, slik at man får et uttrykk for hvilken betydning slike variabler har for det forventede avgangstidspunkt. Endelig er det mulig å gjøre stiliserte beregninger av virkningen av bestemte førtidspensjonsordninger (som for eksempel AFP-ordningen) på den samlede forventede avgangsalderen under nærmere bestemte forutsetninger: for eksempel en forutsetning om uavhengighet mellom avgangen til AFP og avgangen til de andre pensjoneringsformene, som er aktuelle for statsansatte.

Prosjektet er basert på data fra den såkalte MOTIPE databasen som er under oppbygging i Rikstrygdeverket. Den langsiktige målsettingen med MOTIPE er å bygge opp en longitudinell, forløpsorientert databank om yrkesaktivitet og pensjoneringsadferd blant hele befolkningen over 50 år. En av modulene i MOTIPE som har blitt operativ, består av tverrsnittsdata fra Statens Pensjonskasse med referanse til 1996. Det er dette datamaterialet i anonymisert form som vi har fått stilt til rådighet for dette prosjektet.

---

¹ Overlevelseskurven viser hvor stor en andel av en slik kohort som fortsatt er i jobb ved ulike alderstrinn mellom 50 og 70 år. Kurven vil nødvendigvis være synkende fra 1 (eller 100 prosent) ved 50 år til 0 ved utgangen av det året hvor kohorten fyller 70 år. Selve formen på kurven vil for øvrig avhenge av de årlige avgangsratene som er beregnet på bakgrunn av tallene for 1996.

² Se Pedersen (1997) for et forsøk på å beregne den typiske avgangsalderen blant norske arbeidstakere basert på en kombinasjon av retrospektive data om avgangstidspunktet fra personer mellom 60 og 70 år som har gått av med pensjon ved intervju tidspunktet, og opplysninger om den aktuelle yrkesstatus til de personer mellom 60 og 70 år som ennå ikke har gått av med pensjon ved intervju tidspunktet (sensurerte observasjoner).

Materialet stammer fra medlemsregistrene i Statens Pensjonskasse, og det innbefatter alle individer mellom 50 og 70 år som var medlemmer i Pensjonskassen per 31.12. 1995. For vårt formål er de helt sentrale opplysningene som inngår i dette materialet, registreringer av hvilke av medlemmene som gikk av med en form for pensjon i 1996. Det skilles mellom avgang til tre ulike former for pensjon: alderspensjon, uførepensjon og AFP. Opplysningene om hvilke av de aktive medlemmene i Statens Pensjonskasse som gikk av med pensjon, og på hvilken ordning, utgjør sammen med opplysninger om individets alder det nødvendige grunnlag for å kunne gjøre beregninger av den forventede avgangsalderen til medlemmene i Statens Pensjonskasse.

Ut over disse opplysningene, og opplysninger om kjønn, sivilstatus og inntektsforhold er materialet svært sparsomt. Siden materialet i liten grad har vært brukt for analytiske formål tidligere, kan det være en del usikkerhet omkring kvaliteten på dataene.

Det må derfor understrekes at prosjektet er av eksplorerende karakter. Vi har prøvd å undersøke hvor langt dette datamaterialet kan utnyttes til å beskrive det typiske avgangsmønsteret blant ansatte i staten, slik det fremstår i 1996. Hovedresultatene fra denne undersøkelsen – beregningene av forventet pensjonsalder for statsansatte – vil først komme fullt ut til sin rett når og hvis det blir mulig å gjøre sammenligninger med tilsvarende analyser for ulike år, for andre grupper i det norske arbeidsmarkedet og for ulike undergrupper av statsansatte (virksomhetstyper, yrkesgrupper, og her ikke minst for stillingsgrupper med og uten særaldersgrenser).

Den videre oppbygging av notatet

I det følgende kapittel 2 gis en nærmere beskrivelse av data-materialet og av sammensetningen til gruppen av statsansatte «seniorene» med hensyn til de bakgrunnsvariabler som finnes i materialet. I forbindelse med presentasjonen av de enkelte variabler, diskuteres hvilke forventninger man i utgangspunkt kan ha for en eventuell sammenheng mellom avgangsmønstrene og tilbøyeligheten til å gå av tidlig/bli stående lenge.

Kapittel 3 beskriver størrelsen på avgangen til de tre alternative pensjoneringsformene for hver aldersklasse mellom 50 og 70 år. Avgangsratene til hver av pensjoneringsformene samt de samlede avgangsratene blir beregnet, og det gjøres separate beregninger for henholdsvis mannlige og kvinnelige seniorer.

Selve beregningen av den forventede avgangsalder for hele gruppen av seniorer i staten og for forskjellige undergrupper, oppdelt etter kjønn og inntekt, blir presentert i Kapittel 4. Kapitlet avsluttes med noen estimater for hvilken betydning henholdsvis uførepensjoneringen, avgang til alderspensjon før fylte 67 år, og bruken av AFP-ordningen har for den forventede avgangsalderen til en hypotetisk årgang av 50-årige seniorer i staten.

I Kapittel 5 presenteres noen nærmere analyser av mønsteret i avgangen til de forskjellige pensjonsordninger. Dette kapitlet er noe mer teknisk enn de øvrige kapitlene, og det er først og fremst tatt med for å vise hvilke muligheter som ligger i denne typen av datamateriale. Lesere som skipper dette kapitlet vil ikke gå glipp av vesentlig informasjon i forhold til hovedtema for notatet.

Hovedresultater fra analysene og perspektiver for videre forskning diskuteres i det avsluttende Kapittel 6.

Kapittel 2 Kjennetegn ved de statlige seniorenene

I dette avsnittet skal vi se på hvordan gruppen av statsansatte over 50 år var sammensatt i 1996 med hensyn til alder, kjønn, inntekt og enkelte andre karakteristika, som vi har opplysninger om i våre data.

Som nevnt i innledningen har vi ingen mulighet for å skille ut gruppen av statsansatte i streng forstand. Våre data dekker alle personer fra 50 år og oppover som var aktive medlemmer av Statens Pensjonskasse i 1996. Det betyr som kjent at vi har med en del grupper som ikke strengt tatt har staten som arbeidsgiver. Den største gruppen her består av ansatte i skoleverket som fortsatt er medlemmer i Statens Pensjonskasse selv om kommuner og fylkeskommuner har overtatt det direkte arbeidsgiveransvaret. Det finnes også en lang rekke halvoffentlige og fristilte institusjoner, hvis ansatte er medlemmer i Statens Pensjonskasse. Når vi i det følgende bruker uttrykket statsansatte, må man være oppmerksom på at det i virkeligheten er den aktive medlemsbestanden i Statens Pensjonskasse vi refererer til.

Vårt materiale omfatter i utgangspunktet til sammen 157 000 personer fra 50 år og oppover som fantes registrert i Statens Pensjonskasses medlemsregister per 31.12.1995. Dette registeret inkluderer imidlertid en meget stor gruppe som har sluttet å jobbe i staten (eller i en virksomhet som er tilsluttet Statens Pensjonskasse) fortrinnsvis til fordel for en annen jobb. En meget stor andel av disse personene vil ha rett til «oppsatt» pensjon fra SPK når de går av med alderspensjon, og det er bakgrunnen for at de inngår i medlemsregisteret. Denne gruppen av tidligere statsansatte er ikke interessant for vår problemstilling, og vi har derfor utelatt dem fra de videre analysene.³ Dermed står vi igjen med opplysninger om 88 000 arbeidstakere over 50 år som var aktive medlemmer i Statens Pensjonskasse per 31.12.1995. Dette tilsvarer anslagsvis 33 prosent av den samlede aktive medlemsmassen i Statens Pensjonskasse ved inngangen til 1996.⁴

Det skal understrekes at listen over de bakgrunnsvariabler vi har til rådighet har meget vesentlige mangler. Vi savner først og fremst å kunne skille mellom ulike deler av statlig virksomhet. Det hadde vært svært interessant å kunne beskrive og dokumentere forskjeller i den typiske avgangsalder og avgangsform etter en grov oppdeling i etater og virksomhetstyper, men slike opplysninger foreligger ikke i de tilgjengelige data. Den største mangelen er imidlertid at vi ikke kan skille mellom de statsansatte som er omfattet av særaldersgrenser og de som ikke er det. Vi kan registrere hvem og hvor mange individer som gikk av med alderspensjon før fylte 67 år i 1996, men vi kan ikke se hvem som er omfattet av slike ordninger uten selv å gjøre bruk av dem i 1996 (fordi de ikke har nådd den relevante alder). Vi har dermed ingen mulighet for å si noe om hvordan den forventede avgangsalderen blant denne gruppen avviker fra hele populasjonen av statsansatte. Et viktig bidrag til en slik analyse ville være å analysere bruken av uførepensjon blant denne gruppen – sammenlignet med alle statsansatte.

Vi begynner gjennomgangen med å se på den aldersmessige fordelingen til seniorenene i staten. Det er flere grunner til at aldersfordelingen er spesielt viktig og interessant i denne sammenhengen. En god og presis kartlegging av aldersfordelingen er helt avgjørende for den videre beskrivelsen og analysen av avgangsmønstrene i 1996. Aldersfordelingen slik den avtegner seg ved utgangen av 1995 er imidlertid også

---

³ Langt de fleste individene som gikk av på en form for pensjonsordning i 1996 er ikke klassifisert entydig i forhold til sin ansettelsesstatus ved inngangen til 1996. Vi har imidlertid måttet gå ut fra at de faktisk var ansatt i staten ved inngangen til året.

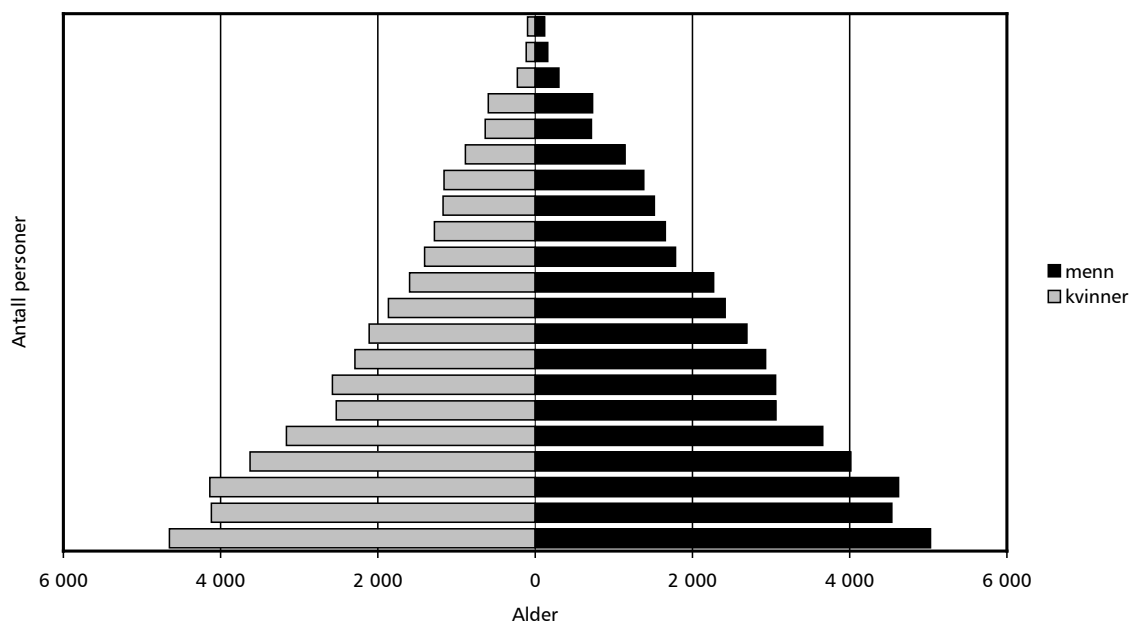
⁴ Den aktive medlemsmassen i Statens Pensjonskasse utgjorde om lag 270.000 ved utgangen av 1995, ifølge Statens Pensjonskasses Årsberetning for 1995.

interessant, fordi den må antas i noen grad å være formet av mønstrene for pensjonering i perioden frem til og med 1995.

Aldersfordelingen

Før vi begynner å beskrive og kommentere selve fordelingen, bør det sies noen få ord om selve definisjonen av aldersvariabelen. Kriteriet som benyttes er om vedkommende vil nå den aktuelle alderen i løpet av 1996. For å bli registrert som 66-åring må altså personen være født i 1930 og vedkommende vil dermed være 65 år per 31.12 1995. I forbindelse med den videre analysen er det verdt å huske på at alle personer som fyller 66 år en gang i løpet av i 1996 er registrert som 66 åringer uansett om de når denne alderen allerede i januar dette året eller først i desember.

Figur 2.1: Antall personer ved hvert alderstrinn mellom 50 og 70 år i 1996

Det fremgår av Figur 2.1 at alderspyramiden blant seniorenene i staten er temmelig spiss. Størrelsen på årgangene avtar meget raskt når man beveger seg oppover i aldersklassene. 1946-årgangen (50-åringene) består av 9 700 personer – om lag 5000 menn og 4700 kvinner. Allerede 1951-årgangen (55-åringene) er nede i et samlet antall på i overkant av 5600 individer. 1936-årgangen (60-åringene) består av nærmere 3900 individer fordelt på 2300 menn og 1600 kvinner. 1929-årgangen som når den ordinære pensjonsalder ved 67 år i 1996 består bare av vel 1300 personer – fordelt på 600 kvinner og 730 menn.

Hvis disse mønstrene utelukkende hadde blitt formet av avgang til pensjon – hvis hver årgang hadde vært like stor ved fylte 50 år og pensjonsavgang var den eneste formen for avgang – så ville de fortelle om en meget høy tilbøyelighet til tidlig avgang i perioden forut for 1996. En årgang 50 åringer ville blitt halvert allerede når den nådde 58 års alder (i 1996 er det bare halvparten så mange 58-åringer som det er 50-åringer). Det er åpenbart at dette ikke kan være hele historien. Historiske endringer i rekruttering til statlig sektor må være en vesentlig drivkraft bak de store forskjeller mellom størrelsen på årgangene. Det kan neppe være tvil om at de yngste årgangene – ansatte som er mellom 50 og 55 år i 1996 – er vesentlig større enn de noe eldre årgangene har vært på det samme alderstrinnet.

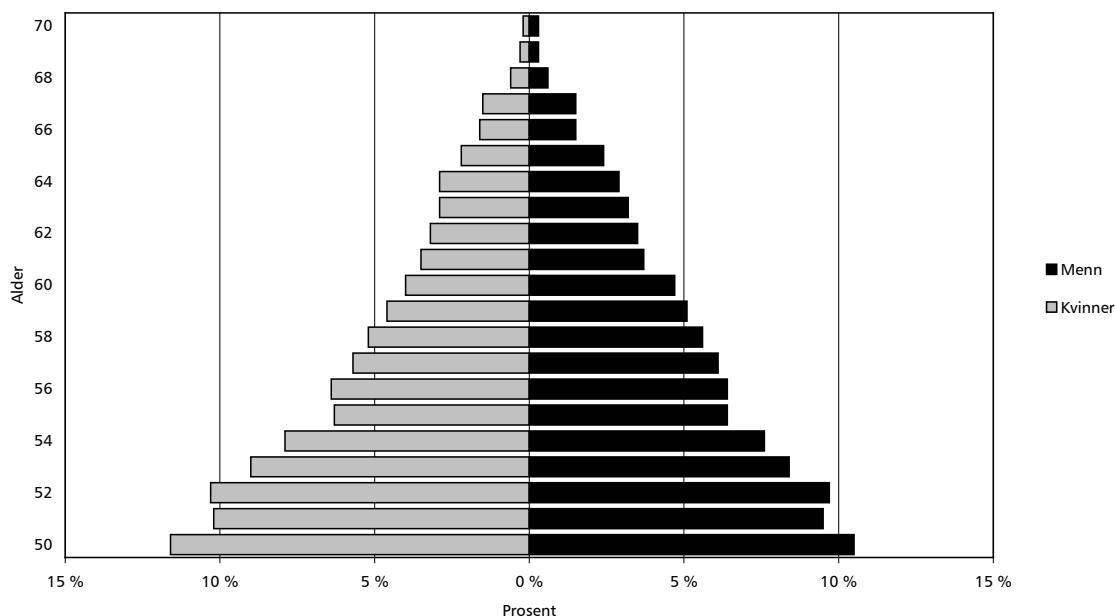
Vi har ingen muligheter til å undersøke hvilke historiske prosesser som ligger bak den foreliggende aldersfordelingen i 1996. I vår sammenheng er det imidlertid helt avgjørende å forstå at den skjeve aldersfordelingen blant seniorenene i staten har viktige implikasjoner for størrelsen og sammensetningen til den gruppen som gikk av med pensjon i 1996. Det faktum at hovedtyngden av de statsansatte seniorenene er forholdsvis unge i 1996, betyr at det samlede antallet som gikk av i dette året, må forventes å være mindre

enn det det hadde blitt om alderspyramiden hadde vært mindre spiss. Samtidig må det forventes at gjennomsnittsalderen til de som gikk av i 1996 er lavere enn den hadde vært med en mer jevn aldersfordeling.

Den aldersfordelingen som kan observeres i 1996 vil imidlertid på litt lengere sikt kunne resultere i en eldrebølge blant arbeidstakerne i statlig sektor. Med utgangspunkt i dagens avgangsmønstre må man forvente tilhørende høye absolutte avgangstall når dagens 50 åringer kommer inn i de aldersintervallene der risikoen for uførepensjonering begynner å bli høy og når de når de respektive pensjoneringsaldrene for grupper med særaldersgrense, aldersgrensene i AFP og den ordinære pensjonsalderen.

Endelig er det verdt å merke seg at den kjønnsmessige sammensetningen av årgangene er forskjellig. Blant 50-åringene er det nesten like mange kvinner som menn, mens det er en meget klar overvekt av mannlige ansatte i de eldre årgangene. Igjen kan man anta at dette mønsteret er et resultat av et samspill mellom historiske endringer i rekrutteringen til statlig sektor med et stadig større innslag av kvinnelig ansatte blant de yngre årganger, men forskjeller i avgangsmønstre mellom mannlige og kvinnelige seniorer kan naturligvis også tenkes å spille en rolle. Alderspyramiden er langt spissere for kvinnelige statsansatte enn for menn, og dette vil i seg selv trekke i retning av at gjennomsnittsalderen til de kvinnene som gikk av med pensjon i 1996 blir lavere enn den hadde vært om aldersfordelingen hadde vært mer lik den man finner blant de mannlige seniorenene.

Figur 2.2: Alderspyramiden for henholdsvis kvinner og menn (relative fordelinger av alle mellom 50 og 70 år)

Figur 2.2 viser den relative fordelingen av henholdsvis mannlige og kvinnelige ansatte etter alder. Man ser at alderspyramiden er noe spissere for kvinner enn for menn. Vel 41 prosent av kvinnene i materialet er under 54 år mens bare 30 prosent av mennene er det. 6,6 prosent av de mannlige ansatte er 65 år eller eldre i 1996 mens 6,4 prosent av kvinnene er det samme.

Fordelingen etter kjønn og sivilstand

Vi har allerede sett litt på den kjønnsmessige sammensetningen av seniorenene i staten. Totalt sett er 54,3 prosent menn og 45,7 prosent kvinner. Det er selvfølgelig interessant å undersøke om det er systematiske forskjeller i avgangsmønstrene mellom mannlige og kvinnelige ansatte i staten – både om det er forskjeller i den generelle tilbøyelighet til å bruke de forskjellige mulighetene for å gå av tidlig, og om det er forskjeller i den måten andre faktorer virker inn på avgangsmønstrene til henholdsvis menn og kvinner.

I tabell 2.1 har vi videre delt opp materialet etter opplysninger om individenes sivilstand. Det er registrert opplysninger om vedkommende er gift eller ikke, og videre om en eventuell ektefelle er

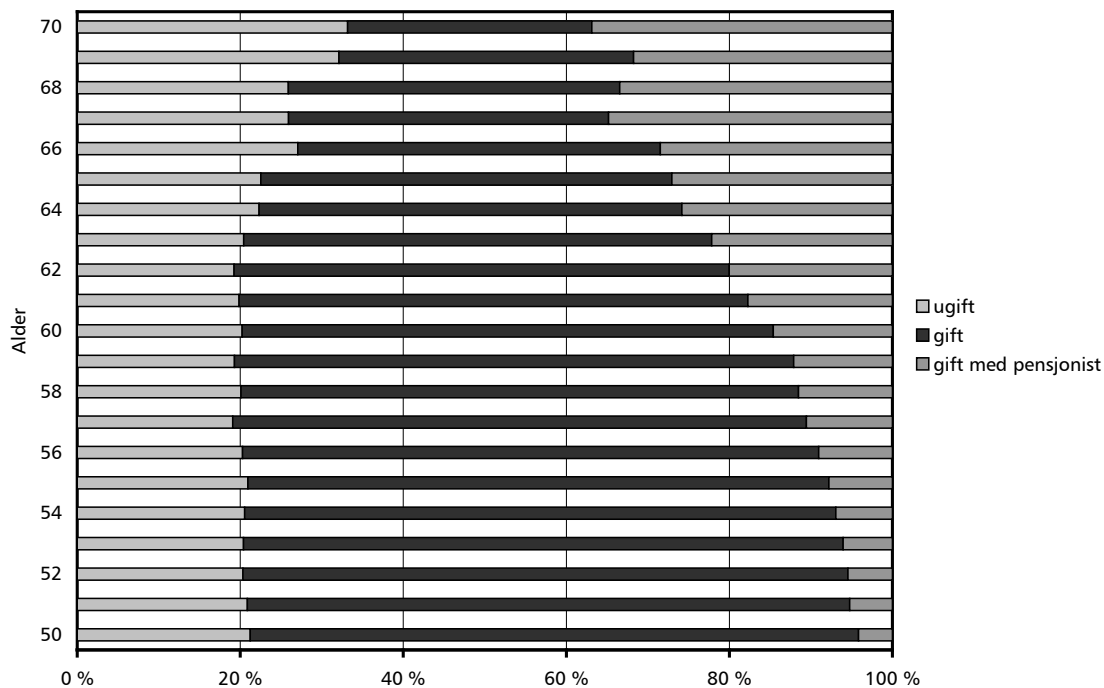
pensjonist eller ikke – kategorien omfatter her både alders- uføre- og AFP-pensjonister. Disse opplysningene er hentet fra Rikstrygdeverkets registre og har blitt lagt til de data som opprinnelig er levert fra Statens Pensjonskasse.

Tabell 2.1 Utvalgets fordeling etter kjønn og sivilstand

Sivilstand	Menn		Kvinner		Total	
	N	Prosent	N	Prosent	N	Prosent
Ugift	7740	16.2	10521	26.1	18261	20.7
Gift med yrkesaktiv	35315	73.9	24921	61.9	60236	68.4
Gift med pensjonist	4752	9.9	4795	11.9	9547	10.8
Total	47807	100	40237	100	88044	100.0

Tabellen viser at vel 16 prosent av de mannlige senioren er ugifte mens 26 prosent av kvinnene er det samme. Denne nokså klare forskjellen mellom mannlige og kvinnelige arbeidstakere skyldes for en stor del at kvinner har større risiko enn menn for å miste sin ektefelle og bli enke. 74 prosent av mennene er gift med en yrkesaktiv partner (ikke-pensjonist), mens de resterende ti prosent av de mannlige senioren i staten er gift med en pensjonist. Det er relativt sett flere av de gifte kvinnene hvis ektefelle er pensjonist. Tolv prosent av de kvinnelige senioren er gift med en pensjonist, mens 62 prosent er gift med en yrkesaktive ektefelle. Det betyr at om lag 19 prosent av de gifte kvinnene har en ektefelle som er gått av med pensjon.

Figur 2.3 Utvalgets fordeling etter alder og sivilstatus

Dette mønsteret har sin naturlige forklaring i og med at kvinner jevnt over gifter seg med menn som er noe eldre enn dem selv. Figur 2.3 supplerer dette bildet ved å vise hvordan fordelingen etter sivilstatus varierer med de ansattes alder. Blant de yngste årgangene er det kategorien «gift med ikke-pensjonist» som dominerer, men andelen som tilhører denne gruppen avtar gradvis når man beveger seg oppover i aldersgruppene. Det er særlig kategorien «gift med pensjonist» som øker kraftig. Blant 65-åringene som selv er i aktiv jobb i staten ved inngangen til 1996, er det om lag 27 prosent som er gift med en pensjonist og andelen enslige er økt noe til nærmere 23 prosent.

I Kapittel 5 i dette notatet skal vi undersøke om sivilstatus og en eventuell ektefelles pensjoneringsstatus ser ut til å påvirke tilbøyeligheten for å gå av med pensjon for henholdsvis menn og kvinner. Man kan tenke seg i hvert fall tre ulike mekanismer som antakelig vil virke i innbyrdes motsatt retning. På den ene siden kan det tenkes at ektepar vil være tilbøyelige til å trekke seg tilbake fra arbeidsmarkedet noenlunde samtidig, blant annet for sammen å kunne dra nytte av den økte fritiden som følger med pensjonering. Man skulle dermed forvente at det faktum at den ene ektefellen har gått av med pensjon, vil bidra til å øke sannsynligheten for at den andre ektefellen også snart vil trekke seg tilbake. På den andre siden kan økonomiske hensyn virke i motsatt retning, særlig hvis en av ektefellene har måttet trekke seg tilbake tidlig uten at dette har vært et bevisst valg. I en slik situasjon vil ekteparet kunne oppleve en ikke ubetydelig nedgang i samlet inntekt. Det kan i sin tur føre til at den andre ektefellen føler seg tvunget til å jobbe lenger enn vedkommende ellers ville gjort. Sist men ikke minst er det grunn til å tro at ektefellers pensjoneringsadferd kan være positivt korrelert rett og slett fordi ektefeller tenderer å «ligne på hverandre» når det gjelder sentrale sosiale, økonomiske og helsemessige karakteristika.

Denne problemstillingen har tidligere blitt forsøkt belyst i en spørreundersøkelse rettet mot hele befolkningen mellom 60 og 70 år som Fafo har gjennomført (Pedersen 1997). Analysene av dette materialet avslørte en viss tendens til at gifte kvinner går av tidligere enn ugifte kvinner, og at kvinner som er gift med en vesentlig eldre ektefelle går av tidligere enn kvinner som er gift med en jevnaldrende eller yngre mann. Derimot var det ikke noen signifikant effekt av disse variablene på avgangstidspunktet til mannlige arbeidstakere.

Inntekt i 1995

I norske og internasjonale studier av individuell variasjon i avgangsmønstre og pensjoneringsadferd er det vanlig å anta at kompensasjonsnivået – den inntekten man kan oppnå ved å gå av sammenlignet med sluttlønnen (eller den lønnen man ville kunne oppnå om man skulle velge å fortsette å jobbe) – er en potensielt viktig forklaringsfaktor: jo høyere kompensasjonsnivå, jo større tilbøyelighet til å utnytte eventuelle muligheter for å gå av med pensjon tidlig. Det er stor uenighet i litteraturen om betydningen av en slik mekanisme for å forklare de generelle avgangsmønstrene og spesielt om en slik mekanisme gjør seg gjeldende ved bruken av medisinsk relaterte trygder som uføretrygden (se for eksempel diskusjonen i Dahl og Midtsundstad 1994; Thøgersen med flere 1997).

Det vil nesten alltid være en sammenheng mellom inntektsnivået og kompensasjonsnivået. I folketrygdens pensjonssystem er det en relativt sterk tendens til at kompensasjonsnivået ved uttak av alders- og uførepensjon avtar med stigende inntekt. En tilsvarende, men klart svakere tendens gjør seg gjeldende for ytelsesprofilen i Statens Pensjonskasse.

For personer med full opptjeningstid i Statens Pensjonskasse vil størrelsen på en eventuell uførepensjon, AFP-pensjon eller alderspensjon avhenge av sluttlønnen. Hovedregelen i Statens Pensjonskasse er at en full uføre- og alderspensjon utgjør 66 prosent av sluttlønnen. Selv om størrelsen på en eventuell uføre- eller alderspensjon dermed vokser med inntekten, så vil det være en generell tendens til at kompensasjonsnivået – forholdet mellom sluttlønn og pensjon – faller med inntektsnivået. Det er flere grunner til at kompensasjonsnivået faller med stigende inntekt. Den mest iøynefallende mekanismen er knyttet til det såkalte «knekkpunktet» som innebærer at bare en tredjedel av lønnen mellom åtte og tolv G regnes med i pensjonsgrunnlaget. Det vil imidlertid i de fleste tilfeller være en tendens til at kompensasjonsnivået etter skatt er fallende også i inntektsintervallene under åtte G – på grunn av reglene for samordning med folketrygdens ytelser og ikke minst på grunn av skattereglene (se Hippe og Pedersen 1988; Fløtten, Gautun og Hippe 1996).

For AFP-pensjon er forholdet mer komplisert. Ved uttak av AFP-pensjon ved fylte 65 og 66 år beregnes pensjonen fra Statens Pensjonskasse i utgangspunktet på samme måte som ved uttak av alders- og uførepensjon. Den samlede pensjonsytelsen etter skatt vil likevel bli noe forskjellig på grunn av forskjeller i skattereglene og fordi det ikke samordnes med en folketrygdpensjon i bånd. For de fleste statlige AFP-pensjonister mellom 65 og 66 år vil pensjonen etter skatt dels bli noe lavere enn den tilsvarende uføre- og alderspensjon og dels vil den bli mer direkte proporsjonal med inntekten før avgang. Det gjelder imidlertid en såkalt garantiordning som sikrer at AFP-pensjonen fra Statens Pensjonskasse ikke kan bli lavere enn AFP-pensjonen fra LO-NHO ordningen i privat sektor som bygger direkte på

regelverket i folketrygden. Ved uttak av AFP-pensjon fra 64 års alder er utmålingen basert på tilsvarende regler som de som gjelder for AFP-pensjon i privat sektor. Det betyr dels et vesentlig lavere kompensasjonsnivå for de fleste og dels en sterkere tendens til at kompensasjonsnivået faller med stigende inntekt.

Vi har ingen direkte måling av det kompensasjonsnivået den enkelte statsansatte står overfor i forbindelse med alternative former for avgang, og vi har valgt ikke å prøve å estimere et slikt kompensasjonsnivå med utgangspunkt i de foreliggende data. Den generelle sammenhengen som antas å finnes mellom inntektsnivå og kompensasjonsnivå, betyr imidlertid at en ren inntektsvariabel må antas å plukke opp mye av en eventuell effekt av kompensasjonsnivået.⁵

Det er imidlertid viktig å fremheve at den inntekten som individene har hatt i 1995 vil være korrelert med andre faktorer som kan virke inn på tilbøyeligheten til å forlate arbeidsmarkedet tidlig. Det er et veletablert funn fra samfunnsmedisinsk og helse-sosiologisk forskning at dårlig helse (målt ved dødelighet, selvrapportert sykkelighet med videre) er sterkt forbundet med sosio-økonomiske fenomener som lav utdanning, lav sosial status og lav inntekt (se for eksempel Dahl 1995). Det er ikke utenkelig at jobber som er lavt lønnet kan ha en generell tendens til å være mer belastet med arbeidsmiljøproblemer, og at de kan gi mindre rom for mestring av helseproblemer når de først har oppstått. Videre er det ikke utenkelig at godt betalte jobber skårer høyt på andre dimensjoner som skaper sporer for fortsatt yrkesaktivitet. I den tidligere nevnte spørreundersøkelsen, som Fafo gjennomførte blant et representativt utvalg av personer mellom 60 og 70 år, viste det seg at de personer som valgte å fortsette i yrkeslivet etter at de strengt tatt kunne gått av først og fremst pekte på ikke-økonomiske sider ved jobben som forklaring på sitt valg om å utsette pensjoneringen.

Når vi ikke har noen selvstendig måling av slike forhold, vil antakelig inntektsvariabelen plukke opp en del av deres eventuelle effekt på pensjoneringsadferden. Man skal dermed være ytterst forsiktig med å fortolke en eventuell generell sammenheng mellom inntektsnivå og avgangstilbøyelighet som støtte for hypotesen om at den enkeltes avgangstidspunkt er følsomt for variasjoner i det kompensasjonsnivået som pensjonssystemet tilbyr.

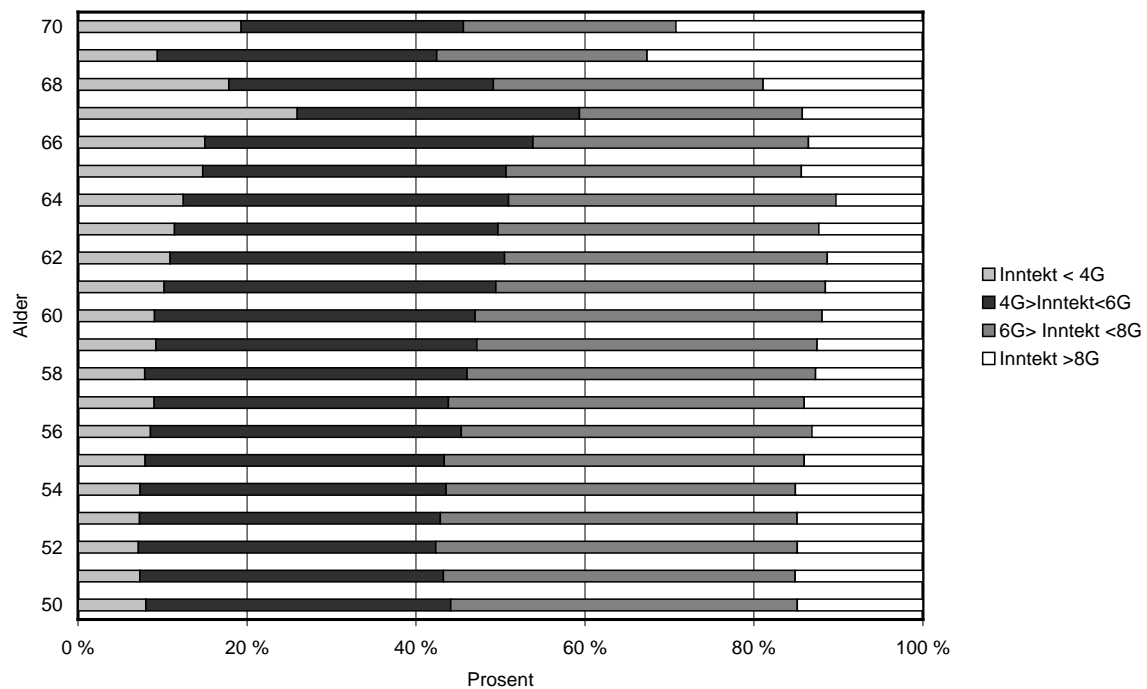
Vårt datamateriale inneholder opplysninger om seniorennes pensjonsgivende inntekt i 1995 målt i antall G (folketrygdens grunnbeløp). Spredningen på inntektsvariabelen må antas å være et resultat dels av forskjeller i lønnsnivå mellom ulike kategorier av statsansatte og dels av forskjeller i arbeidstid, som trolig har særlig betydning for den nedre delen av fordelingen. Det hadde selvfølgelig vært hensiktsmessig om vi kunne ha skilt disse to aspektene fra hverandre, men det er ikke mulig med dette datamaterialet.

Det fremgår av Figur 2.4 og av Tabell 2.2 at hovedtyngden av seniorenne har hatt en årslønn i 1995 som ligger et sted i intervallet mellom fire og åtte G. Det er en tendens til at andelen med inntekter under seks G øker når man beveger seg oppover i årsklassene fra 54 år til midten av 60 årene. Andelen med inntekter over åtte G er forholdsvis stabil med en svak tendens til et fall frem mot midten av 60 årene hvoretter andelen øker relativt dramatisk.

---

⁵ Særlig når vi bryter inntektsvariabelen opp i intervaller slik at også en eventuell ikke-lineær sammenheng mellom inntekt og avgangstilbøyelighet vil bli fanget opp i analysene.

Figur 2.4: Fordelingen etter alder og inntekt i 1995, målt i antall G. Hele utvalget.

Tabell 2.2 viser fordelingen av hele utvalget og av henholdsvis mannlige og kvinnelige seniorer på de samme fire inntektsklassene. 17 prosent av kvinnene hadde en inntekt i 1995 på mindre enn fire G mens dette bare gjaldt for 2.5 prosent av mennene. Det vil antakelig i denne inntektskategorien være et betydelig innslag av deltidsansatte. Blant kvinnene er det omtrent halvparten som har inntekter i intervallet mellom fire og seks G, mens hovedtyngden av mennene ligger inntektsintervallet mellom seks og åtte G. Det er en langt høyere andel blant mennene som har inntekter over seks G. 22 prosent av de mannlige seniorenene har inntekter over åtte G i 1995, mens dette bare gjelder for fire prosent av de kvinnelige seniorenene.

Tabell 2.2: Fordelingen på inntektsklasser for hele utvalget og for mannlige og kvinnelige seniorer. Prosent

	Menn	Kvinner	Alle
Inntekt <4G	2,5	16,6	8,9
Inntekt 4G–6G	23,9	51,6	36,5
Inntekt 6G–8G	51,4	27,8	40,6
Inntekt > 8G	22,2	4,0	14,0
Sum	100,0	100,0	100,0
N	47138	39361	86499

Hvor mange fyller ikke vilkårene for uttak av AFP pensjon?

Selv om AFP ordningen som gir mulighet for å gå av med pensjon fra fylte 64 år i prinsippet omfatter hele den statlige sektor inklusive undervisningspersonale, er det fastsatt en del individuelle vilkår for å kunne ta ut AFP-pensjon, blant annet at den ansatte har hatt minst ti år med opptjening av pensjonspoeng i folketrygden etter fylte 50 år og at gjennomsnittsinntekten i de ti beste inntektsårene etter 1967 overstiger to G. For å gi en fullgod beskrivelse av hvordan AFP-ordningen blir utnyttet blant de statsansatte, er det viktig å kunne skille ut de aktive medlemmene av Statens Pensjonskasse som ikke fyller vilkårene for uttak av AFP-pensjon.

Det fremgår av Tabell 2.3 at det er et forholdsvis beskjedent mindretall av de statsansatte i de aktuelle aldersklassene som ikke oppfyller de individuelle vilkårene for uttak av AFP-pensjon. Blant de kvinnelige ansatte er det totalt sett ti prosent som ikke oppfyller vilkårene, mens det blant mennene er 6 prosent. For både menn og kvinner er det en særlig sterk konsentrasjon av personer som ikke – ifølge de tilgjengelige data – oppfyller vilkårene for uttak av AFP.

Tabell 2.3 Antall personer mellom 64 og 67 år som ikke fyller vilkårene for uttak av AFP-pensjon og prosent av utvalget

Alder	Kvinner		Menn		Alle	
	N	Prosent	N	Prosent	N	Prosent
64	41	3,5	32	2,3	73	2,9
65	77	8,7	61	5,3	138	6,8
66	47	7,4	27	3,8	74	5,5
67	172	28,9	117	16	289	21,8
Sum	337	10,3	237	6	574	7,9

Kapittel 3 Bruken av alternative avgangsformer i 1996

I dette avsnittet skal vi gi en nærmere beskrivelse av den avgangen til ulike pensjonsordninger som fant sted i 1996. Vi begynner med å presentere den samlede avgangen som fant sted for deretter å se nærmere på tilstrømningen til hver av de ulike ordninger: uførepensjon, AFP-pensjon og alderspensjon.

Hvor mange seniorer gikk av med pensjon i 1996?

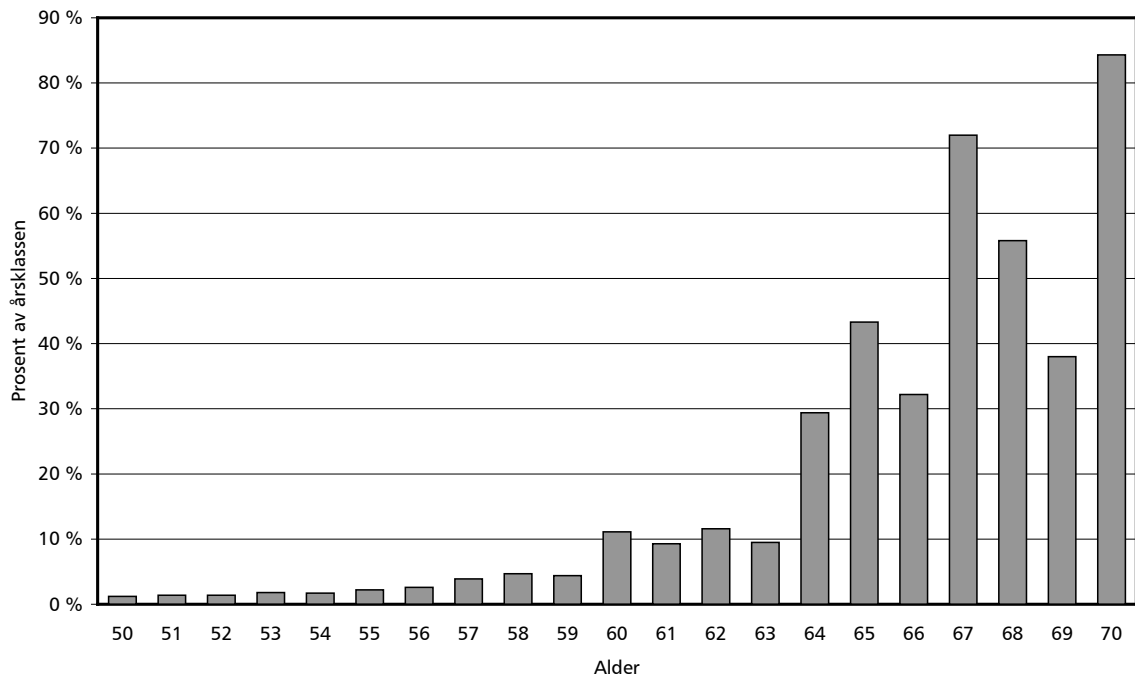
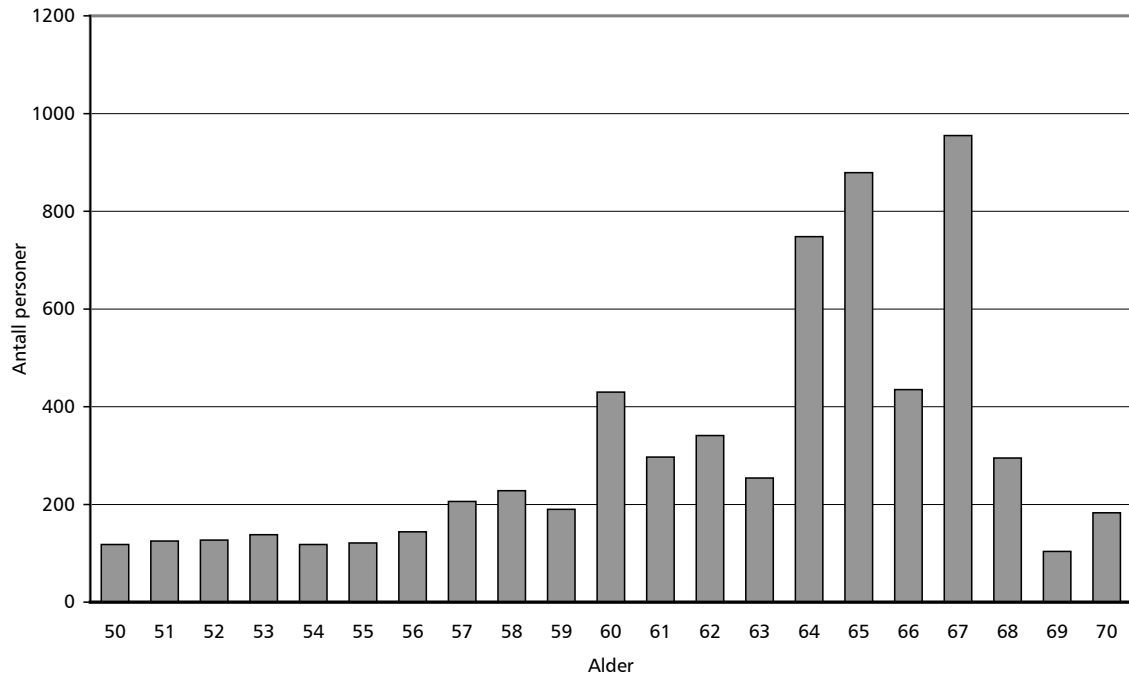
Av de 88 000 seniorene som var aktive medlemmer i Statens Pensjonskasse ved inngangen til 1996 var det til sammen 6400 personer som gikk av på en av de alternative formene for pensjonsordning i løpet av året. Det tilsvarer en samlet avgangsrate på 7,2 prosent.

Figur 3.1 viser hvordan den samlede avgangen var fordelt på årsklassene mellom 50 og 70 år. Den øverste delen av figuren viser de absolutte antall individer som gikk av i 1996. I hver av årsklassene fra 50 år og opp til og med 56 år var det i overkant av 100 personer som gikk av med pensjon. Deretter begynner antallet som gikk av med pensjon å stige, med visse karakteristiske topper. Blant 60-åringene var det nesten 400 personer som gikk av med pensjon. Antallet nye pensjonister var noe lavere i årsklassene 61, 62 og – særlig – 63 år, mens det var en ny kraftig topp ved 64 og 65 års alder med en total utstrømning på henholdsvis 680 og 780 personer. Antallet som sluttet ved 66 år var mer beskjedent – 400 personer – mens om lag 850 67-åringene lot seg pensjonere i 1996. Det var derimot relativt få nye pensjonister i aldersgruppen mellom 68 og 70 år, noe som selvfølgelig har sammenheng med at det er svært få statsansatte igjen i disse aldersgruppene.

I det hele tatt er selvfølgelig de relative avgangstallene, «utstrømningsratene», mer interessante som uttrykk for avgangsmønstrene til de statsansatte. Utstrømnings- eller avgangsraten er antallet personer i den aktuelle årsklassen som gikk av med pensjon i et bestemt år – her 1996 – delt på antallet personer i årsklassen som fortsatt var yrkesaktive ved inngangen til året.

Avgangsraten viser en moderat økende tendens i aldersintervallet mellom 50 og 59 år. I de forholdsvis store aldersklassene mellom 50 og 54 år er det mellom en og to prosent som blir pensjonert i løpet av 1996. Blant 55- og 56-åringene er utstrømningsraten krøpet opp i over to prosent, mens andelen som går av med pensjon er kommet opp i rundt fire prosent i årsklassene fra 57 til 59 år. Avgangsraten gjør et hopp til omkring ti prosent i årsklassene mellom 60 og 63 år uten å vise noen entydig oppadgående tendens innenfor disse årsklassene (avgangsraten er litt i underkant av ti prosent blant 61 og 63-åringene og litt i overkant av ti prosent blant 60 og 62-åringene). Ved 64 år skjer det et nytt nivåskifte. 29 prosent av 64-åringene gikk av med pensjon i løpet av 1996. Blant 65-åringene er det hele 43 prosent som sluttet, mens avgangsraten falt litt igjen til i overkant av 30 prosent blant 66-åringene. Blant de ansatte som nådde den ordinære pensjonsalder ved 67 år i 1996 var det hele 70 prosent som benyttet sin mulighet for å gå av med pensjon i dette året. I årsklassene 68 og 69 år er avgangsraten ikke fullt så høye, men man skal her huske på at vi begynner å snakke om et nokså beskjedent antall seniorer som er igjen etter fylte 67 år. Man skulle i utgangspunktet forvente at samtlige personer (192 i alt) som fylte 70 år i 1996, ville være registrert med avgang til alderspensjon i dette året. Når det ikke er tilfelle for en liten gruppe på 32 individer, så skyldes det antakelig at de først fyller 70 år helt på slutten av året slik at deres avgang ikke rekker å bli registrert i 1996.

Figur 3.1: Samlet antall personer som går på pensjon og pensjoneringsrater for hver årgang

Tilgangen til uførepensjon

Vi skal nå gå over til å se nærmere på tilgangen til de ulike formene for pensjonering og starter her med tallene for uførepensjonering.

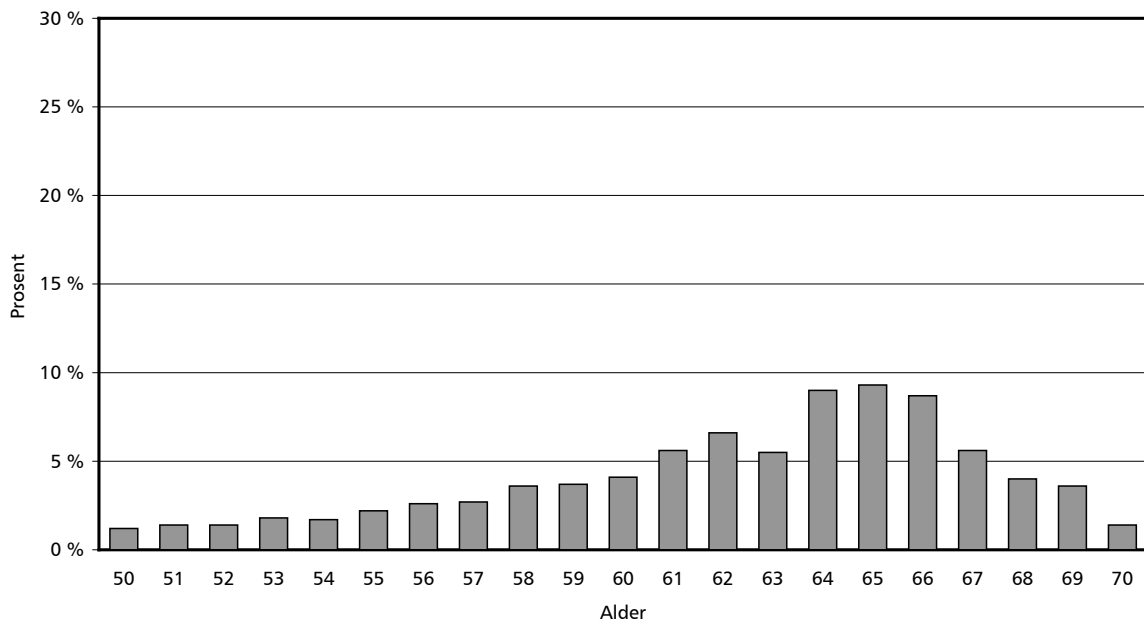
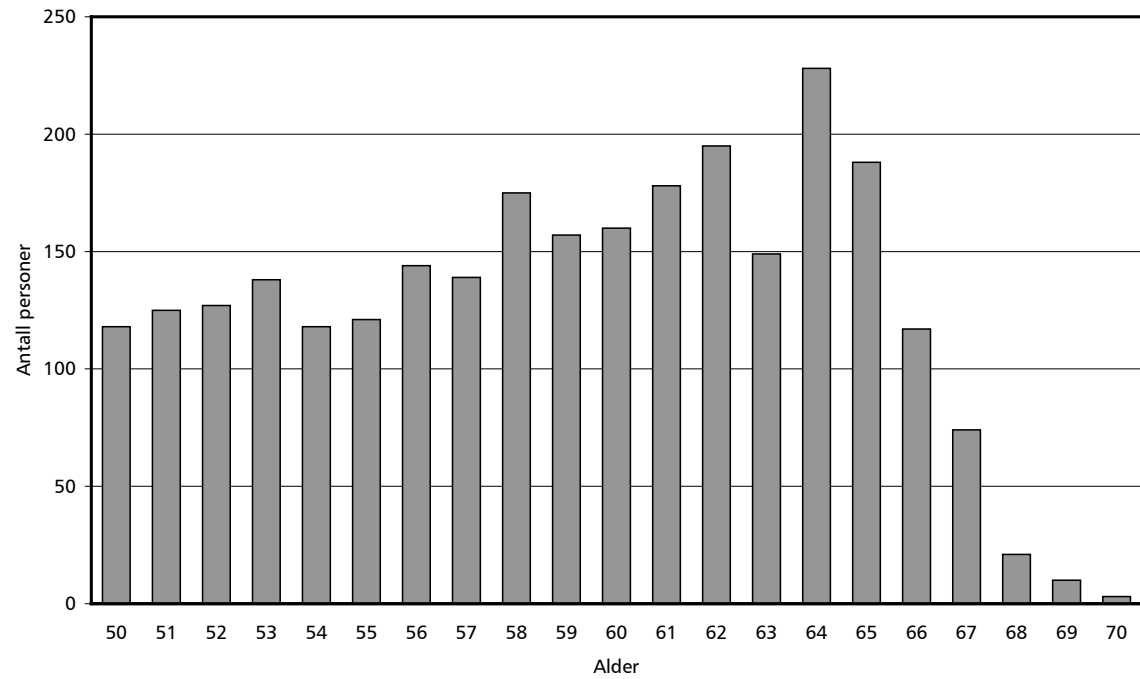
Det var ifølge vårt materiale i alt 2685 aktive medlemmer av Statens Pensjonskasse mellom 50 og 70 år som begynte å motta uførepensjon i løpet av 1996. Det tilsvarer tre prosent av samtlige seniorer.

Det øverste diagram i Figur 3.2 viser de absolutte tall for tilgangen til uførepensjon i hver av årsklassene mellom 50 og 70 år. Tilstrømmingen til uførepensjon varierer mellom 100 og 130 personer i aldersklassene mellom 50 og 57 år. Antallet nye uførepensjonister øker noe i det neste aldersintervallet som begynner med 58-åringene og det når en topp ved 64 års alder med 213 nye uførepensjonister. Deretter faller det absolutte antallet nye uførepensjonister, delvis som en følge av at det er få seniorer igjen i de aktuelle aldersklassene. Det er interessant å merke seg at det er en ikke ubetydelig tilgang til uførepensjon blant aldersgruppene 67 til 69 år. Dette er mulig på grunn av de spesielle regler som gjelder for uførepensjonering i offentlig sektor. Mens man bare kan motta uførepensjon fra Folketrygden frem til fylte 67 år, er det mulig å gå av med uførepensjon fra Statens Pensjonskasse helt frem til fylte 70 år. Som nevnt tidligere blir yrkeskarrieren for en person som går av med uførepensjon i staten fremskrevet til aldersgrensen ved 70 år. For personer som ikke har oppnådd full opptjeningstid i Statens Pensjonskasse ved fylte 67 år, vil en avgang til uførepensjon kunne gi en høyere fremtidig pensjonsytelse enn om vedkommende gikk av med vanlig alderspensjon.

Når man tar hensyn til størrelsen på de ulike årsklassene slik det blir gjort i det nederste diagram i Figur 3.2, ser man hvordan tilgangsraten (eller om man vil, risikoen for å bli uførepensjonert) øker med alderen. Utviklingen i avgangsraterne til uførepensjon følger noe som ligner et eksponensielt mønster i store deler av aldersintervallet fra 50 år og oppetter. Avgangsraten til uførepensjon øker først sakte, men etterhvert raskere fra et nivå på vel en prosent blant 50-åringene. To prosents grensen blir brutt ved 55-års alder, tre prosents grensen brytes av 58-åringene, mens avgangsraten til uførepensjon er nådd opp i nærmere fire prosent blant 60-åringene. Blant 61-åringene er avgangsraten på vel fem og en halv prosent, og den vokser ytterligere til i underkant av syv prosent blant 62-åringene. Det er i tre-års intervallet mellom 60 og 62 år at den relative veksten i avgangsraterne er høyest. Tendensen til akselererende vekst blir brutt ved 63 års alder, der avgangsraten plutselig faller og da tilbake til et nivå tilsvarende avgangsraten blant 61 åringene. Ved 64 års alder øker avgangsraten igjen meget sterkt til om lag ni prosent for deretter å stabilisere seg på dette nivået blant 65 og 66 åringene. Fra 67 år og oppetter avtar avgangsraterne til uførepensjon gradvis.

Den relativt lave uførerisiko ved 63 år er bemerkelsesverdig. Som vi har sett bidrar den til at den samlede avgangsraten er forholdsvis lav ved 63 år. En mulig forklaring på dette fenomenet kan være at enkelte personer som ellers ville ha blitt uførepensjonert i 63 års alder, avventer sin mulighet for å ta ut AFP-pensjon ved 64 års alder. Vi vet ikke om dette kan være tilfelle, og man måtte eventuelt hatt observasjoner av lignende fenomener for flere kalenderår, før man går videre med en slik problemstilling.

Figur 3.2 Tilgangen til uførepensjon – i absolutte tall og i rater

Så langt har vi bare vist hvor mange som tok ut uførepensjon for første gang i 1996. Det viser seg imidlertid at en meget betydelig del av disse nye uførepensjonistene er registrert med en uføregrad som er mindre enn 100 prosent. Som vist i tabell 3.1 er det ikke mindre enn 38 prosent av de nye uførepensjonistene som er registrert med en gradert pensjon. Andelen med mindre enn 100 prosent uførhet er vesentlig større blant de nye kvinnelige uførepensjonister enn blant de nye mannlige uførepensjonister – henholdsvis 47 prosent blant kvinnene mot 28 prosent blant mennene.

Vi vet ikke hvor mange av disse personene med gradert uførepensjon som faktisk fortsetter å jobbe i staten i en redusert stilling. Tallene for den samlede tilgang til uførepensjon i 1996– antallet nye mottakere av uførepensjon – vil derfor antakelig gi en overvurdering av hvor mange som i dette året slutter å jobbe for godt. Dette kan bety at uførepensjoneringens omfang og betydning for det samlede avgangsmønster i noen grad vil bli overvurdert i de videre analysene. Vi vet imidlertid ikke hvor mange av de nye uførepensjonistene som faktisk fortsetter å jobbe i redusert stilling. Vi vet heller ikke hvor lenge disse eventuelt typisk vil fortsette i jobb, og hvor lang tid det går før de eventuelt søker om og får tilstått full uførepensjon.

Tabell 3.1: Nye uførepensjonister i 1996. Andel med pensjoneringsgrad (uføregrad) mindre enn 100 prosent.

	Alle	Menn	Kvinner
Andel med pensjoneringsgrad mindre enn 100%	38%	28%	47%
N	2685	1221	1464

Når det gjelder bildet av uførepensjoneringens betydning for det typiske avgangstidspunktet blant senioren i staten, så er det andre forhold som trekker i motsatt retning: Personer som får tilstått uførepensjon i et gitt år vil typisk ha vært sykemeldt og under attføring/rehabilitering i minst ett år forut for det tidspunktet uførepensjonen begynner å løpe. Hvis man er interessert i hvor mange potensielle års aktivt arbeid som går tapt og derfor med avgangstidspunktet mener den siste reelle arbeidsdagen, så vil våre tall gi et overdrevent inntrykk av hvor lenge uførepensjonistene faktisk har blitt værende i jobb, og dermed undervurdere den samlede tapte arbeidstiden som er knyttet til avgang via uførepensjon.

Tilgangen til AFP-ordningen

AFP-ordningen gir mulighet for å gå av med pensjon fra fylte 64 år. Som nevnt tidligere er det i virkeligheten snakk om to litt forskjellige ordninger. AFP-ordningen som gjelder fra 64 innebærer at de statsansatte kan gå av på vilkår tilsvarende de som gjelder for AFP i privat sektor. Fra fylte 65 år gjelder derimot en AFP-ordning som tar utgangspunkt i reglene for utmåling av pensjon som gjelder for alders- og uførepensjon i Statens Pensjonskasse.

Som det fremgår av det øverste diagrammet i figur 3.3 var det i 1996 464 seniorer som gikk av med AFP-pensjon ved første gitte anledning i det året de fylte 64 år. Omtrent like mange, 469, gikk av blant 65-åringene. Blant de som fylte 66 år i 1996 var det nærmere 260 personer som gikk av med AFP, og en forholdsvis liten gruppe på 93 personer gikk av med AFP i det året hvor de fyller 67 år.

Tilgangsratene til AFP er presentert i to versjoner i det nederste diagrammet i figur 3.3. I den ene versjonen er antallet som går av med AFP i hver årsklasse delt på samtlige medlemmer i årsklassen ved inngangen til 1996. Det er imidlertid som vi har sett i det forrige avsnittet en del individer i de relevante årsklassene, som ikke fyller kriteriene for uttak av AFP. For å gi et mer dekkende bilde av bruken av AFP, har vi alternativt beregnet avgangsrunder der bare personer som fyller vilkårene er tatt med i nevneren.

Når man baserer seg på den siste beregningsmåten viser det seg at nærmere 19 prosent av de som fylte 64 i 1996 og som var kvalifisert for ordningen, valgte å gå av med AFP-pensjon dette året. Avgangsraten til AFP øker blant 65-åringene. Nærmere 25 prosent av de som fylte 65 år i 1996 gikk av med AFP-pensjon i løpet av dette året. Blant 66-åringene var avgangsrunder til AFP nærmere 20 prosent, mens den tilsvarende tilgangsrunder blant personer som fyller 67 år i løpet av 1996 var på vel åtte prosent.

Det er altså ikke slik at alle de som bruker AFP går av med en gang de når den relevante alder – enten det dreier seg om den særlige ordningen som gjelder fra 64 år eller den mer generøse ordningen som gjelder fra fylte 65 år.

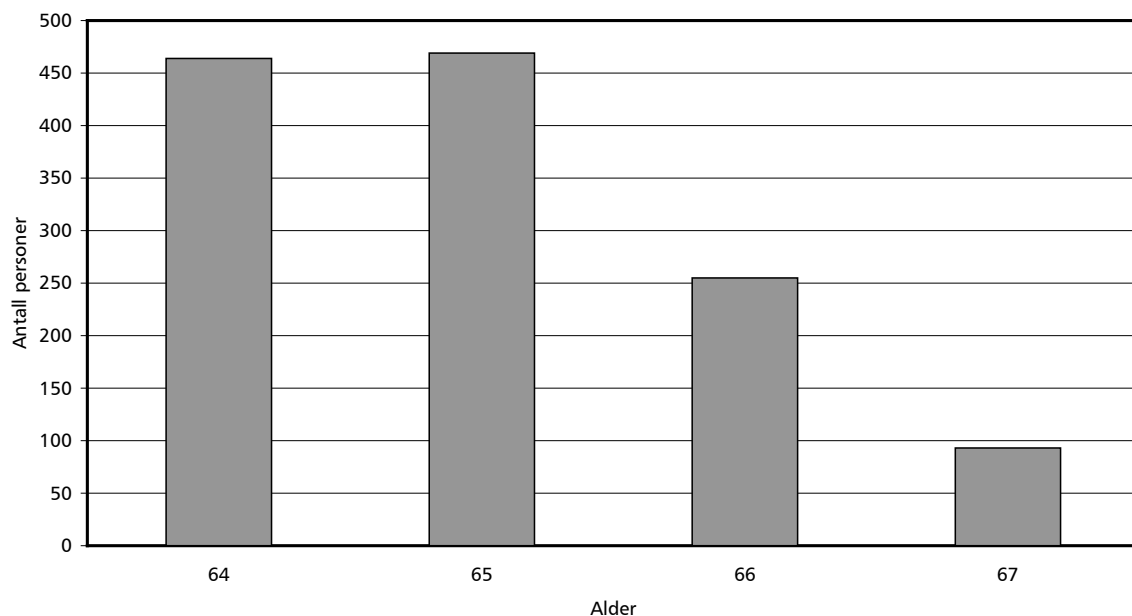

Når man skal vurdere disse tallene, må man være oppmerksom på at oppdelingen etter alder hele tiden er basert på om vedkommende når en bestemt alder – for eksempel 64 år – i løpet av 1996. En del av de personer som er registrert som 64-åringer vil nå den aktuelle alder sent på året og dermed bare ha hatt muligheten til å gå av i forholdsvis kort tid. En del av de som går av i det året de fyller 65 vil faktisk bare være 64 år ved selve avgangstidspunktet. Dette er også forklaringen på at en del «67-åringer» faktisk går av med AFP-pensjon. Dette er altså personer som i løpet av 1996 vil fylle 67 år men som velger å gå av med AFP tidligere det samme året, mens de ennå er 66 åringer og dermed ikke kvalifisert for vanlig alderspensjon.

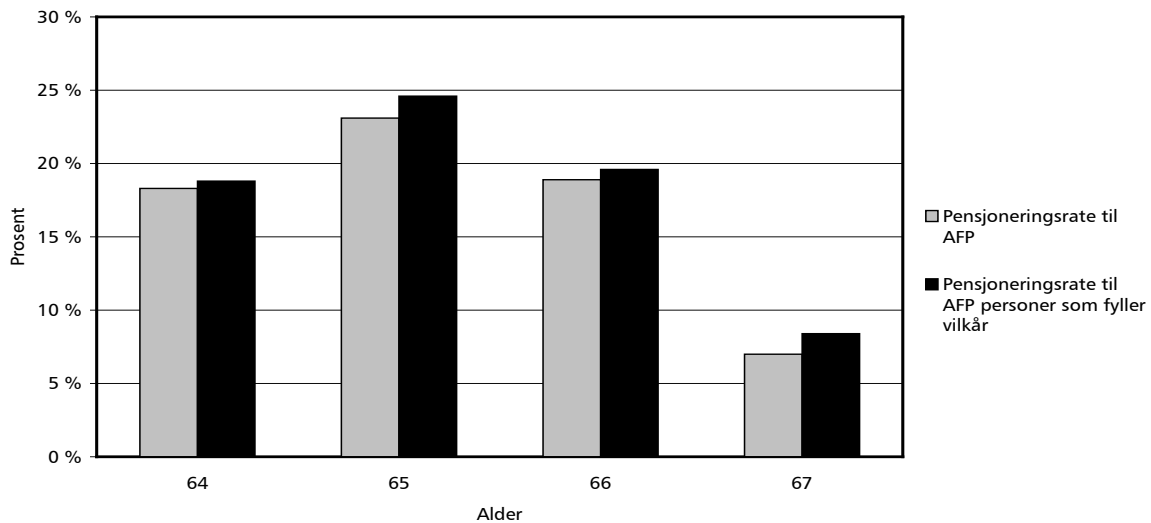
Det er derfor interessant å se hvor mange som gikk av med AFP-pensjon mens de fortsatt bare var 64 år, og hvor mange som har ventet med å gå av med AFP til etter at de har fylt 65 år. Det finnes i vårt datamateriale mer nøyaktige opplysninger om hvilken måned seniorene er født og hvilken måned de begynte uttaket av pensjon. Ved å sammenholde disse opplysningene kan vi gi en mer presis angivelse av personens alder ved avgangstidspunktet. Det viser seg at av totalt 1280 personer som gikk av med AFP i 1996 var litt under halvparten (631 personer) 64 år ved selve avgangstidspunktet, mens den andre halvparten (649 personer) var 65 år eller eldre ved avgangstidspunktet. Av disse var det igjen 187 personer som var fylt 66 år på det tidspunktet de gikk av med AFP.

I det neste kapitlet skal vi komme tilbake til en beregning av den faktiske utnyttelsesgraden for AFP-ordningen: hvor stor en andel av de som har anledning til å gå av med AFP-pensjon som faktisk benytter denne muligheten på ett eller annet tidspunkt før de går over på vanlig alderspensjon.

Figur 3.3a: Tilgangen til AFP-ordningen i absolutte tall og i rater

Figur 3.3b: Pensjoneringsrate til AFP pensjoneringsrate til AFP av populasjon mellom 64 og 67 år som fyller vilkår for AFP

Tilgangen til alderspensjon

Det er i den samlede medlemsmasse til Statens Pensjonskasse en betydelig tilgang til alderspensjon før fylte 67 år. Dette skyldes i all hovedsak de relativt store gruppene av statsansatte som har særaldersgrenser – dvs. at det for stillingen er fastsatt en aldersgrense som er lavere enn 70 år. Blant yrkesgruppene med særaldersgrenser i statlig sektor kan nevnes politi og befall i forsvaret som må fratre sine stillinger ved fylte 60 år. For andre grupper gjelder særaldersgrenser ved 63, 65 og 68 år. Disse gruppene har videre en mulighet for å gå av med alderspensjon opp til tre år før de når den aktuelle aldersgrensen, hvis summen av opptjeningstiden i Statens Pensjonskasse og vedkommendes alder utgjør minst 85 år (85-årsregelen).

Som nevnt har vi ikke i vårt materiale mulighet for å skille ut hvem som er omfattet av hvilke særaldersgrenser men det er på det rene at dette berører en betydelig andel av samtlige seniorer i staten. I 1993 var det anslagsvis 65 000 aktive medlemmene i Statens Pensjonskasse som var omfattet av særaldersgrenser (Fløtten, 1996).

Om vi ikke kan skille ut alle de som er jobber i stillinger med særaldersgrenser, så kan vi i hvert fall observere, de som faktisk går av med alderspensjon før fylte 67 år i 1996.

Allerede blant de som fylte 57 år i 1996 var det en gruppe på 67 personer som gikk av med alderspensjon dette året. Det er en kraftig topp i avgangen til alderspensjon ved fylte 60 år der ikke mindre enn 267 personer gikk av – tilsvarende 6,9 prosent av samtlige 60-åringene i materialet. Avgangen til alderspensjon er lavere i absolutte tall og målt i forholdet til størrelsen på årgangene mellom 61 og 64 år. Ved 65 år er det en ny topp med 222 nye alderspensjonister – tilsvarende elleve prosent av årgangen. Blant 66 åringene er det vel 60 personer som går av med alderspensjon tilsvarende 4,7 prosent av årgangen.

Alt i alt tegner det seg et bilde av at særaldersgrensene og den tilhørende avgangen til alderspensjon før fylte 67 år spiller en betydelig rolle i det samlede avgangsmønsteret for statsansatte.

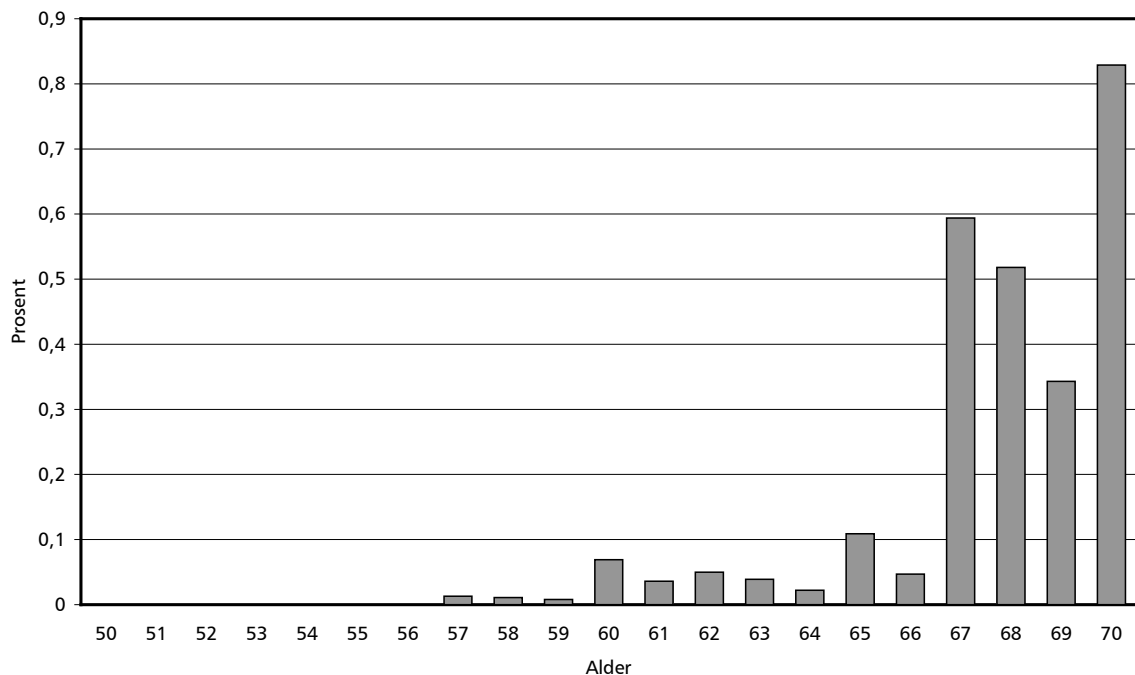
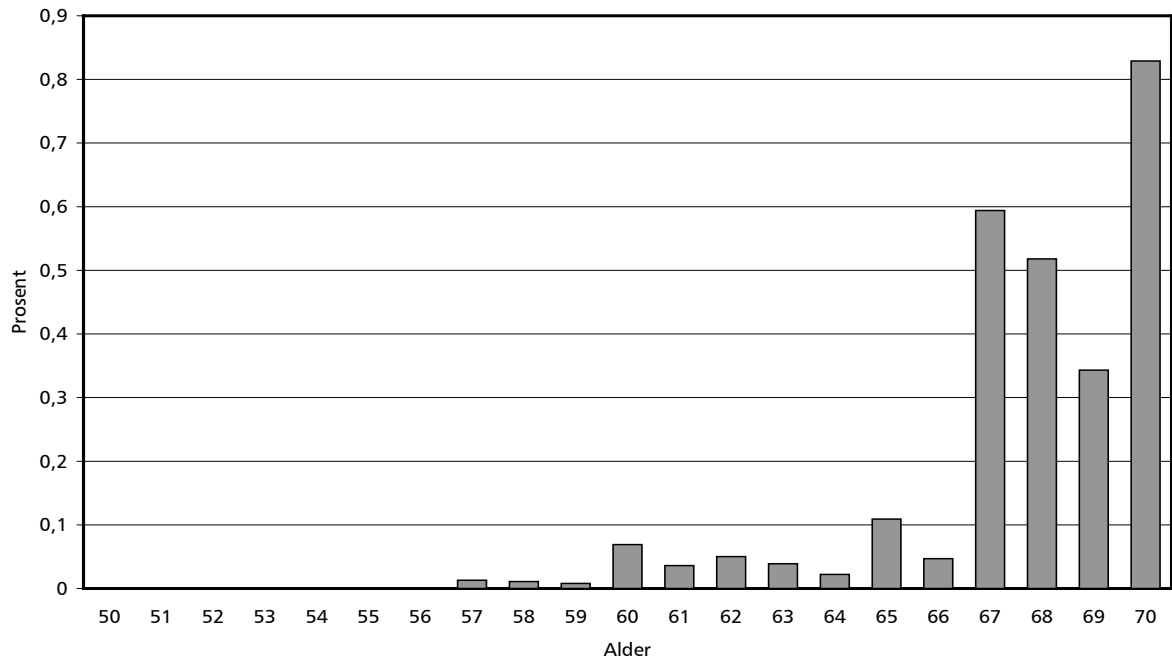
Ved den ordinære pensjonsalder, 67 år, er selvfølgelig avgangen til alderspensjon meget stor, og vi snakker da ikke lenger om de spesielle grupper av statsansatte med særaldersgrenser. Blant de som fyller 67 år i 1996 var det 788 personer som gikk av med alderspensjon dette året – tilsvarende i underkant av 60 prosent av den gjenværende årgangen. Avgangen er også høy i kohorten som fyller 68 år med 274 nye alderspensjonister – tilsvarende 52 prosent av årgangen. Det er i vårt materiale 217 personer som når aldersgrensen på 70 år i 1996. Blant disse er det 180 personer som er registrert med avgang til

alderspension dette året – tilsvarende 83 prosent av årgangen. Man må anta at de resterende 37 personer går av ved årsskiftet 1996–97 for eventuelt å bli registrert som nye pensjonister i 1997.

På den samme måten som for tilgangen til AFP har vi prøvd å justere tallene for forskyvninger mellom kalenderår og den faktiske alderen ved avgangstidspunktet. Det viser seg da, at ikke mindre enn 965 personer går av på et tidspunkt da de selv er 67 år gamle, mens 387 personer går av på et tidspunkt etter fylte 68 år (inklusive de 37 70-åringene som ikke er registrert med avgang i 1996).

Vi kan altså slå fast at langt de fleste statsansatte, som er igjen ved fylte 67, velger å gå av med alderspension da, men det er et ikke ubetydelig mindretall som fortsetter lenger frem mot den generelle aldersgrensen ved 70 år.

Figur 3.4 Tilgangen til alderspension i absolutte tall og i rater

Avgangen blant menn og kvinner

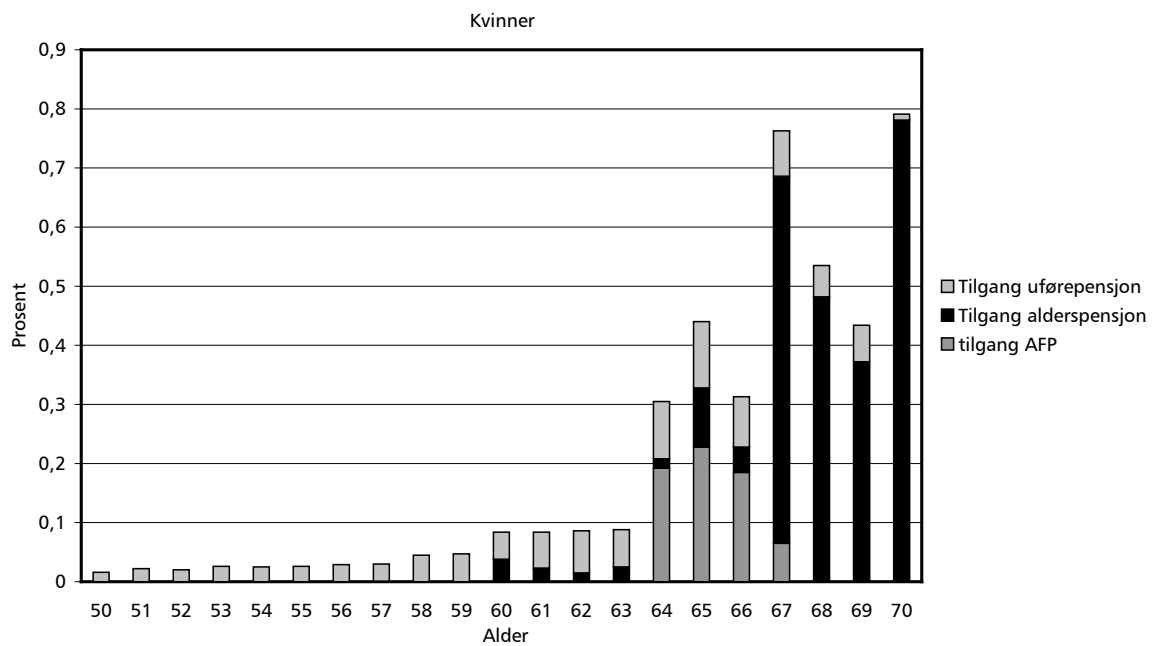
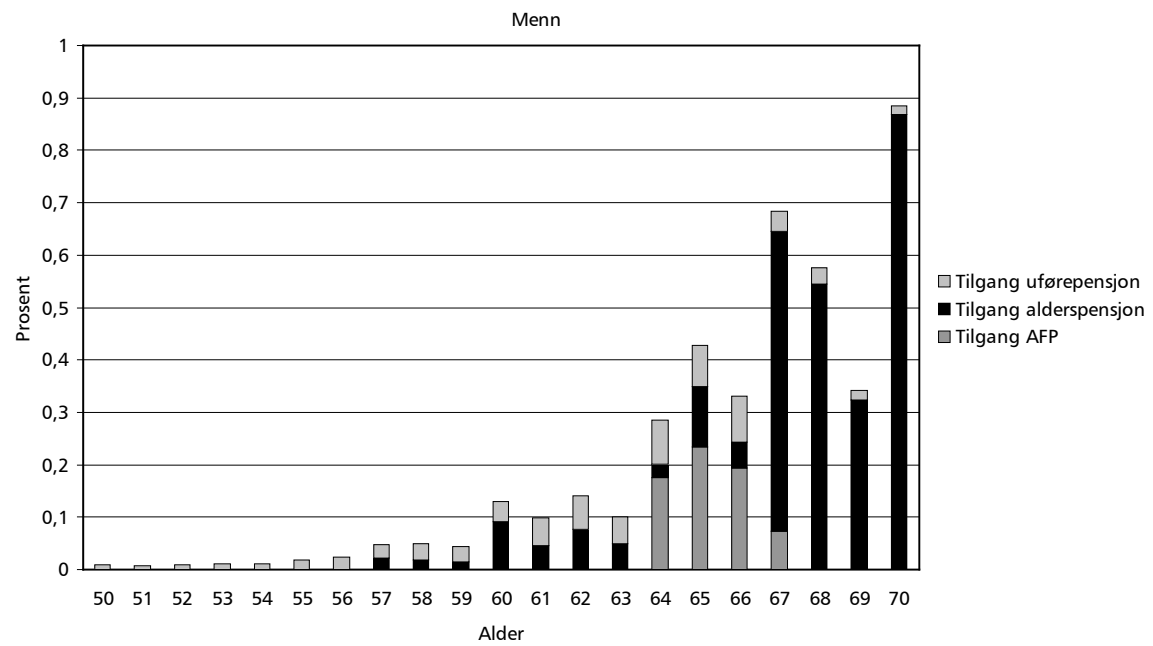
Vi skal avslutte dette kapitlet med å vise avgangsratene og deres sammensetning for henholdsvis mannlige og kvinnelige seniorer.

Det er karakteristiske forskjeller på avgangsmønstrene til mannlige og kvinnelige seniorer – ikke så mye i de samlede avgangsratene ved forskjellige alderstrinn, men ved bruken av de ulike former for pensjonering. Det er blant kvinner betydelig høyere tilgangsrater til uførepensjon, særlig i aldersintervallet mellom 50 og 60 år. Risikoen for å ta ut uførepensjon er mellom to og tre ganger høyere for kvinner enn for menn ved enkelte alderstrinn.

På den annen side er avgangen til alderspensjon før fylte 67 år betydelig større blant mannlige enn blant kvinnelige seniorer, slik man kunne forvente. Det gjelder særlig for avgang til alderspensjon i intervallet mellom 57 og 63 år, hvor blant annet grupper som politi og befall i forsvaret har sine særaldersgrenser. Det er ikke registrert noen avgang til alderspensjon blant kvinner under 60 år overhodet, og blant 60 åringene er det vel ni prosent av samtlige mannlige seniorer som går av med alderspensjon, mens bare 3,8 prosent av kvinnene gjør det samme.

Tilgangsratene til AFP er derimot slående like for de to kjønnene, ved hvert av de aktuelle alderstrinnene. Blant de mannlige og kvinnelige seniorer som er igjen i aktivt arbeid ved fylte 64, 65 og 66 år, er med andre ord andelen som gjør bruk av AFP-ordningen relativt lik. Det samme gjelder tilbøyeligheten til å gå av ved den ordinære pensjonsalder på 67 år eller eventuelt fortsette i ytterligere ett eller flere år frem mot aldersgrensen ved 70 år.

Figur 3.5 Samlet fremstilling av tilgangsratene til de tre ordningene for henholdsvis kvinner og menn

Kapittel 4 Beregninger av gjennomsnittlig forventet avgangsalder

I dette kapitlet skal vi foreta en del beregninger av den typiske alder for tilbaketrekking blant de statlige seniorene sett under ett og blant forskjellige undergrupper av statsansatte. Det er en uttalt politisk målsetting å heve den typiske avgangsalderen – både blant arbeidstakerne generelt og blant de ansatte i statlig virksomhet spesielt.

Det er derfor et behov for gode og relevante resultatindikatorer, som gjør det mulig å slå fast med noenlunde sikkerhet om den typiske avgangsalderen blant statsansatte faktisk øker, er stabil eller synker.

Men hva mener vi egentlig med den typiske avgangsalderen og hva er den mest hensiktsmessige fremgangsmåten for å måle en slik størrelse? Som nevnt i innledningskapitlet er det ikke enighet disse spørsmålene, og vi skal derfor begynne med å beskrive de alternative tilnærminger som er aktuelle for en slik måling.

Alternative metoder for beregning av den typiske alder for tilbaketrekking?

Den fremgangsmåten for å beregne den typiske avgangsalderen som hittil har vært foretrukket i offisielle dokumenter – fra innstillingen til det såkalte Lund-utvalget (NOU 1994:2) til det seneste Langtidsprogrammet – har vært å ta utgangspunkt i en beregning av gjennomsnittsalderen til de som gikk av med pensjon i det aktuelle året. Vi har allerede i innledningskapitlet til dette notatet diskutert både konkrete og mer prinsipielle innvendinger mot den metoden som har vært anvendt for å måle den typiske avgangsalderen blant befolkningen som helhet.

En tilsvarende beregning av gjennomsnittsalderen til de statsansatte over 50 år som gikk av med pensjon i 1996 vil gå klar av flere av de mer konkrete innvendingene som ble reist i forhold til de foreliggende beregninger for hele befolkningen: Blant de statsansatte skulle vi i prinsippet ha en mer eller mindre komplett oversikt over alle alternative avgangsformer, og gjennom å begrense analysen til personer over 50 år unngår man at resultatene blir drevet av avgangsmønstrene til uførepensjon blant personer i ung alder. Likevel er den alternative metodiske tilnærmingen som vi skal bruke her – beregninger av en forventet avgangsalder – klart å foretrekke.

Metoden er hentet fra demografien der den brukes ved beregninger av den forventede levealderen til en befolkning (se Zeuner og Nørregaard 1991 og Nørregaard med flere 1995). Beregningene tar utgangspunkt i de aldersspesifikke avgangsratene som ble beskrevet i det forrige kapitlet. Avgangsraten måler sannsynligheten for å gå av med pensjon ved en gitt alder, for personer som fortsatt var i arbeid ved inngangen til året. Trekker man denne avgangsraten fra 1 får vi noe vi kunne kalle fortsettelsesraten: sannsynligheten for at personer ved et bestemt alderstrinn, som var yrkesaktive ved inngangen til året, fortsatt er yrkesaktive når året er omme. For hvert alderstrinn beregnes det en slik fortsettelsesrate, og gjennom suksessivt å gange disse fortsettelsesratene med hverandre får man frem en såkalt overlevelseskurve som viser hvor stor en andel av en kohort av 50-åringer som vil være igjen i aktivt arbeid ved ulike alderstrinn, forutsatt at medlemmene av kohorten over tid vil oppleve de samme avgangsrater som er beregnet for de forskjellige alderstrinn i ett bestemt år – i dette tilfelle 1996. Overlevelseskurven kan så i sin tur brukes som basis for beregning av en gjennomsnittlig (eller eventuelt median) forventet avgangsalder for personer som var i aktivt arbeid ved inngangen til det året de fyller 50 år.

Det må nok en gang understrekes at verken overlevelseskurven eller den beregning av en forventet avgangsalder som kan utledes av kurven, representerer noen realistisk prognose for hvordan det vil gå med medlemmene av en bestemt fødselskohort. Derimot utgjør disse beregningene en relevant og konsis

oppsummering av avgangsmønstrene i et gitt år gjennom et slags hypotetisk tankeeksperiment: Hvis de aldersspesifikke avgangsratene som man finner i et gitt år hadde vært stabile over tid, hvilke implikasjoner ville de hatt for det typiske avgangstidspunktet til en kohort av 50-åring?

I motsetning til beregninger basert på gjennomsnittsalderen til de som gikk av med pensjon i et bestemt år, er slike beregninger av det forventede avgangstidspunktet i prinsippet renset for enhver effekt av alderssammensetningen til den befolkningen som studeres. Resultatene er dermed umiddelbart sammenlignbare over tid og mellom ulike grupper.

La oss likevel begynne med å presentere resultater for senioren i staten basert på den konvensjonelle metoden.

Gjennomsnittsalderen til de som gikk av i 1996

Det fremgår av tabell 4.1 at gjennomsnittsalderen til de senioren som gikk av med pensjon i 1996 var på 62,5 år – 62,8 år for menn og 62,1 år for kvinner. Medianalderen var noe høyere – 64 år – og lik for både menn og kvinner.

Tabell 4.1 Gjennomsnittsalderen og medianalderen til statsansatte over 50 år som gikk av med pensjon i 1996. Hele utvalget, samt utvalget oppdelt etter kjønn og type pensjonsordning som ble brukt ved avgangen.

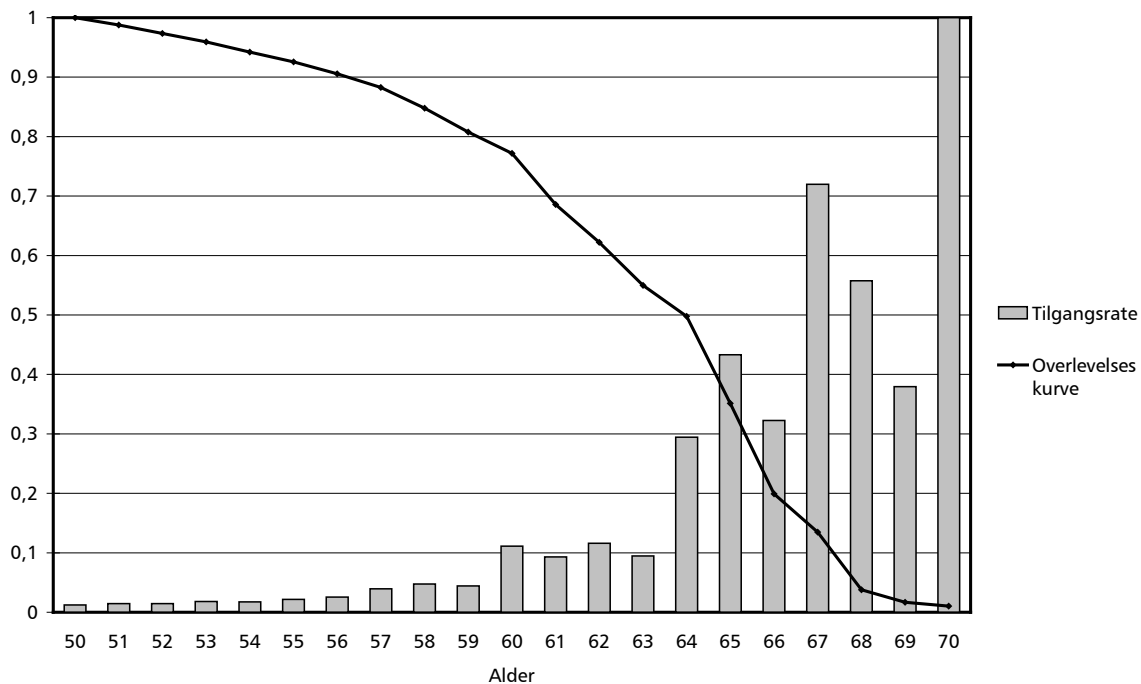
	Hele utvalget	Menn	Kvinner	AFP-pensjonistene	Uførepensjonistene	Alderspensionistene
Gjennomsnittsalderen til de som gikk av i 1996	62,5	62,8	62,1	65,0	59,0	65,1
Medianalderen til de som gikk av i 1996	64	64	64	65	59	67
N	6436	3515	2921	1289	2685	2462

Det er først og fremst uførepensjonistene som trekker det generelle gjennomsnittet ned. Gjennomsnittsalderen til de nye uførepensjonistene var på 59 år, mens gjennomsnittsalderen til de nye AFP-pensjonistene og de nye alderspensjonistene var på henholdsvis 65,0 og 65,1 år. Den forholdsvis lave gjennomsnittsalderen til de nye alderspensjonistene skyldes selvfølgelig tilgangen til alderspensjon blant grupper av statsansatte som har særaldersgrenser.

Beregning av forventet avgangsalder – hele utvalget

Vi skal nå presentere beregningene av den forventede avgangsalderen og vi begynner i Figur 4.1 med å presentere overlevelseskurven for hele utvalget samlet. Figuren viser avgangsratene som danner basis for beregningen sammen med selve overlevelseskurven.

Figur 4.1 Avgangsrater og overlevelseskurve. Hele utvalget

Kurven viser hvor stor en andel av en hypotetisk kohort av yrkesaktive 50-åringene som er igjen i arbeidsmarkedet ved en gitt alder, hvis denne kohorten over tid hadde vært utsatt for de avgangsratene som vi finner for hele utvalget av seniorer mellom 50 og 70 år i 1996.

Det fremgår av figuren at nærmere ti prosent av kohorten vil være pensjonert ved inngangen til det året medlemmene fyller 56 år, 20 prosent er borte ved fylte 59 år, mens bare i overkant av 2/3 er igjen etter fylte 60 år. Under halvparten av årgangen er igjen ved inngangen til det året medlemmene fyller 64 år, og bare 13,5 prosent er fortsatt yrkesaktive ved inngangen til det året medlemmene fyller 67 år og dermed vil nå den ordinære pensjonsalderen.

Den gjennomsnittlige forventede avgangsalderen til en slik hypotetisk årgang av 50-åringene blir på 62,1 år, mens den forventede medianverdien blir på 63 år – se tabell 4.2.

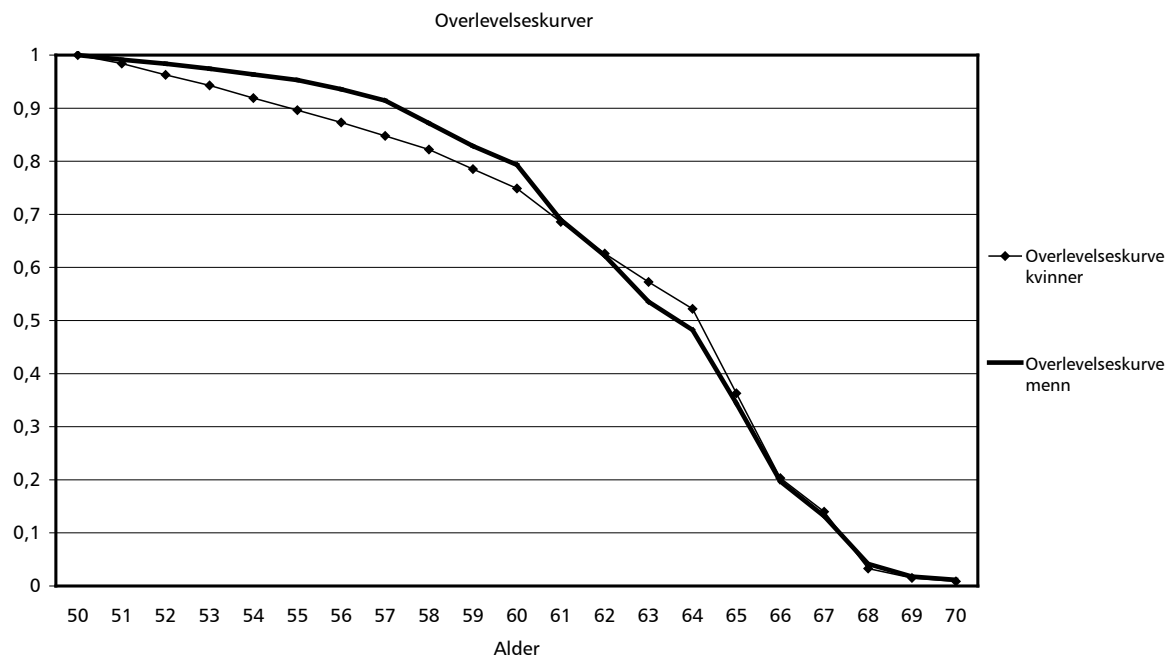
Separate beregninger for menn og kvinner

Tilsvarende overlevelseskurver for henholdsvis mannlige og kvinnelige seniorer er vist i Figur 4.2. Det fremgår av figuren at overlevelseskurven for kvinner ligger klart under den tilsvarende kurven for menn i den første delen av forløpet. Dette har selvfølgelig bakgrunn i den større tilgangen til uførepensjon blant kvinner i aldersgruppen mellom 50 og 60 år som vi diskuterte i forrige kapittel.

Overlevelseskurven for mannlige seniorer viser imidlertid et sterkt dykk ved fylte 60 år som følge av den relativt store tilgangen til alderspensjon blant mannlige ansatte som er omfattet av særaldersgrenser. Kurvene for menn og kvinner krysser hverandre omkring 61–62 års alder hvoretter det i et aldersintervall på to til tre år faktisk er en større andel av den opprinnelige årgangen som er igjen blant kvinnene enn blant mennene. Det er liten forskjell mellom mannlige og kvinnelige seniorer når det gjelder andelen som er igjen i aktivt arbeid i de siste årene frem mot den generelle aldersgrensen på 70 år.

Figur 4.2 Overlevelseskurver for henholdsvis menn og kvinner

Det fremgår av Tabell 4.2 at den forventede gjennomsnittlige avgangsalderen beregnet på bakgrunn av avgangsratene i 1996 er noe lavere enn gjennomsnittsalderen til de som gikk av med pensjon i 1996. Forskjellen mellom resultatene av de to beregningsmåtene er større for menn enn for kvinner. Det viser seg for øvrig at mens den forventede gjennomsnittlige avgangsalderen er noe lavere for kvinner enn for menn, så gjelder det omvendte forholdet for medianverdiene. Det henger i sin tur sammen med det mønsteret som vi allerede har kommentert om at en del kvinner forsvinner ut veldig tidlig, mens det likevel er vel så mange kvinner som menn som henger igjen i arbeidsmarkedet ved 63–64 års alder.

For øvrig må det sies å være overraskende små forskjeller mellom resultatene basert på de forskjellige mål på den typiske avgangsalderen. Forklaringen er at den aktuelle aldersstrukturen blant seniorenne (se alderspyramiden som ble beskrevet i kapittel 2) ikke avviker dramatisk fra den aldersfordelingen som ville blitt resultatet om aldersstrukturen hadde blitt formet utelukkende av de avgangsmønstrene som vi kan iakta i 1996. ⁶

Tabell 4.2 Gjennomsnittsalderen til de som gikk av i 1996 samt forventet avgangsalder for en 50-åring basert på gjennomsnitt og medianverdi. Hele utvalget og for menn og kvinner separat

	Hele utvalget	Menn	Kvinner
Gjennomsnittsalderen til de som gikk av i 1996	62,5	62,8	62,1
Forventet gjennomsnittlig avgangsalder	62,1	62,3	62,0
Forventet median avgangsalder	63	63	64

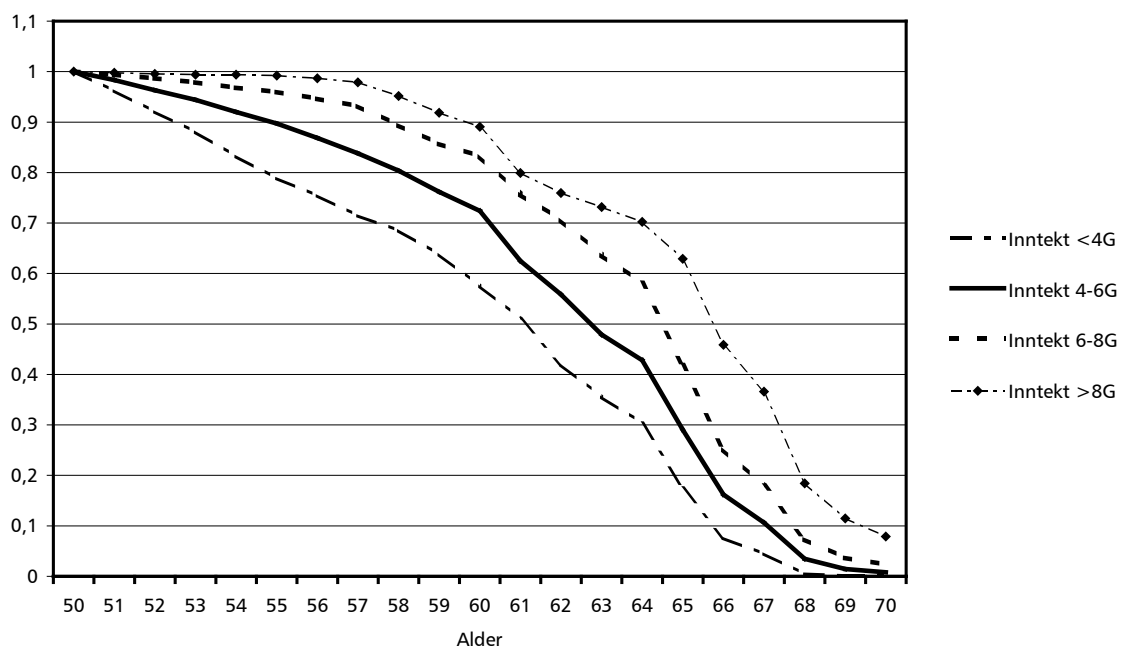
⁶ Hvis den faktiske aldersfordelingen tilfeldigvis skulle falle nøyaktig sammen med den teoretiske aldersfordelingen som ligger innebygget i overlevelseskurven, så vil de to metodene for beregning av den typiske avgangsalderen – gjennomsnittsalderen til de som gikk av i 1996 og den forventede avgangsalderen – gi helt identiske resultater.

Separate beregninger for ansatte fordelt på fire inntektsklasser

Metoden for beregning av den forventede avgangsalderen kan anvendes på en hvilken som helst oppdeling av utvalget etter kjente bakgrunnskarakteristika.

Figur 4.3 viser at det er svært store forskjeller mellom overlevelseskurvene – og dermed i de underliggende avgangsratene – mellom forskjellige inntektsklasser blant de statsansatte. Overlevelseskurven til personer som hadde en årsinntekt i 1995 på mindre enn fire ganger grunnbeløpet (G) viser et meget bratt fall allerede i 50-årsalderen. Allerede før fylte 53 år er mer enn ti prosent av årgangen forsvunnet, og mer enn halvparten av en slik hypotetisk årgang av lavtlønte/deltidsarbeidende er borte før fylte 61 år (med andre ord: median forventet avgangsalder for denne gruppen er 60 år). Det er bokstavelig talt ingen i denne gruppen som fortsetter etter fylte 67 år.

Figur 4.3 Overlevelseskurver for seniorer oppdelt i ulike inntektsklasser

Gruppen med en inntekt over åtte G viser et radikalt annerledes mønster. Overlevelseskurven til denne gruppen viser at årgangen er nærmest helt intakt frem til fylte 57 år. Ved denne alderen begynner det imidlertid å vise seg et visst fall i overlevelseskurven som resulterer i at ti prosent av den hypotetiske årgangen er gått av ved inngangen til året der medlemmene fyller 60 år. Overlevelseskurven for høyt lønnsgruppen viser et spesielt bratt fall mellom 60 og 61 år, slik at forskjellen til de andre inntektsgruppene blir vesentlig redusert ved denne alderen. Faktisk er den underliggende avgangsraten blant høyt lønnsgruppen klart høyere ved 60 år enn den er i noen av de andre inntektsgruppene. Forklaringen er antakelig at det blant denne høyt lønnsgruppen er en forholdsvis stor andel som er omfattet av særaldersgrense ved 60 år.

Forskjellen til de øvrige inntektsgruppene øker igjen ved 63 og særlig ved 64 år der fallet i overlevelseskurven er mer moderat for høyt lønnsgruppen enn for de øvrige inntektsklassene. En del av forklaringen kan være at det i høyt lønnsgruppen ser ut til å være en mindre tilbøyelighet til å ta ut AFP-pensjon ved 64 år enn tilfellet er i de lavere inntektsklassene.

Disse relativt store og karakteristiske forskjeller mellom overlevelseskurvene til ansatte i ulike inntektsklasser avspeiler seg også i beregningene av den forventede avgangsalderen. Den forventede gjennomsnittlige avgangsalderen varierer fra 59,6 år i den laveste inntektskategorien til 64,5 år blant gruppen med inntekter over åtte G.

Som nevnt i diskusjonen i kapittel 2 kan det være flere, innbyrdes svært forskjellige forklaringer på at vi finner en slik sterk sammenheng mellom de ansattes inntektsnivå og den forventede avgangsalderen. Det faktum at lavtlønnsgruppene generelt vil ha et høyere kompensasjonsnivå ved uførepensjonering og ved uttak av AFP-pensjon kan tenkes å bidra til dette mønsteret, men forklaringen kan like gjerne ligge i en rent statistisk sammenheng mellom lav lønn på den ene siden og dårlig helse, arbeidsmiljø-problemer, mindre muligheter for å tilpasse arbeidssituasjonen, en mindre grad av jobbtilfredshet, svakere sosiale incitament til fortsatt yrkesaktivitet osv.

Tabell 4.3 Forventet avgangsalder for en 50-åring basert på gjennomsnitt og medianverdi. Utvalget oppdelt i fire grupper etter størrelsen på inntekten i 1995.

	Inntekt mindre enn 4 G	Inntekt mellom 4 og 6 G	Inntekt mellom 6 og 8 G	Inntekt større enn 8 G
Forventet gjennomsnittlig avgangsalder	59,6	61,4	63,0	64,5
Forventet median avgangsalder	61	62	64	65

Hva betyr de respektive avgangsformene for den forventede avgangsalderen?

Vi har hittil gjort beregninger av den forventede avgangsalderen basert på den samlede avgangen til alderspensjon, uførepensjon og AFP-pensjon som vi har kunnet observere i 1996. Det kan som et neste skritt være naturlig å reise spørsmål om bidraget fra de ulike avgangsformene. Hvor mye bidrar uførepensjoneringen til å trekke den forventede avgangsalderen ned til det observerte nivået på 62,1 år, og hva hadde vært den forventede gjennomsnittlige avgangsalderen om det slett ikke hadde vært noen tilgang til AFP-ordningen?

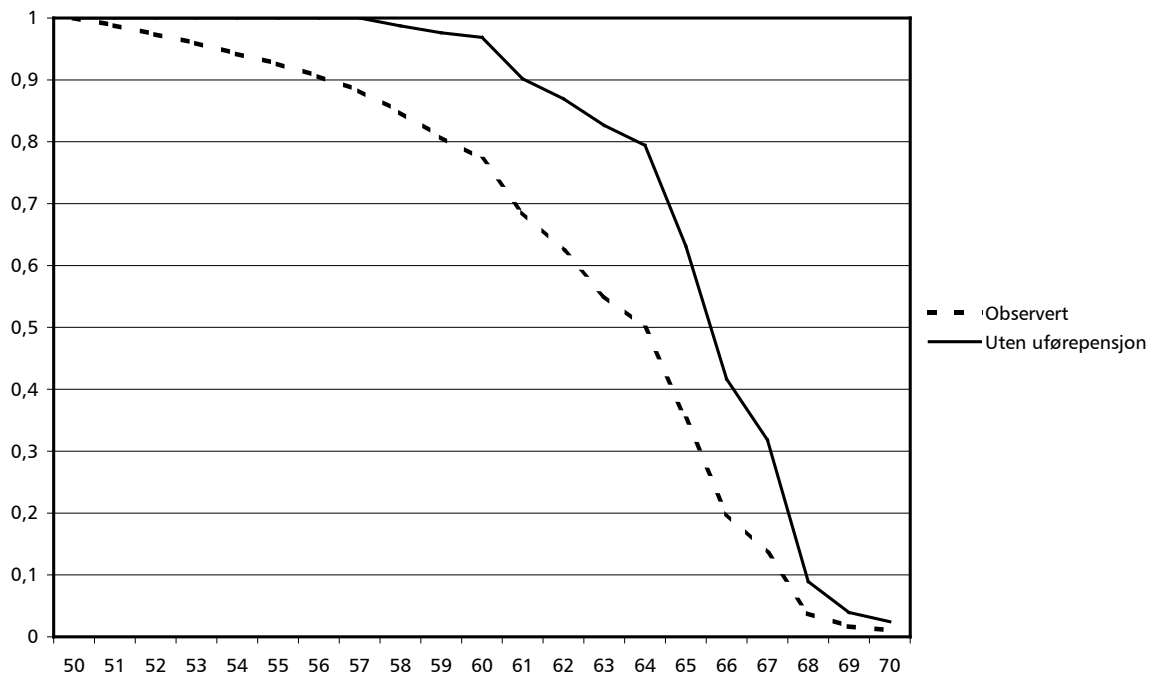
Den metodiske tilnærmingen vi har brukt her for å beskrive den typiske avgangsalderen kan i prinsippet utnyttes til å belyse slike mer analytiske problemstillinger, men det forutsetter at man er villig til å gjøre strenge forutsetninger, som ikke nødvendigvis er særlig realistiske. Resultatene kan derfor bare oppfattes som, i beste fall, nyttige illustrasjoner.

Vi skal i det følgende presentere en serie med beregninger av den forventede avgangsalderen, der tilgangen til en bestemt pensjonsordning trekkes ut av beregningsgrunnlaget. Ved å sammenligne overlevelseskurven og den forventede gjennomsnittlige avgangsalderen med de tilsvarende størrelser som vi allerede har beregnet for hele materialet, får vi frem et anslag på den aktuelle pensjonsordningens bidrag til det samlede avgangsmønsteret.

Den helt sentrale forutsetningen bak den fremgangsmåten som vi her benytter er at tilgangen til de ulike ordninger er gjensidig uavhengig: Vi forutsetter at de personer som faktisk går av med AFP har samme risiko/sannsynlighet som hele utvalget for å gå av med uførepensjon og alderspensjon ved hvert av de respektive alderstrinn. Tilsvarende forutsetninger gjøres for de som går av med uførepensjon og de som går av med alderspensjon før fylte 67 år.

Fremgangsmåten og forutsetningene vil bli diskutert nærmere i forbindelse med presentasjonen av resultatene. Vi begynner med å se på betydningen av tilgangen til uførepensjon.

Figur 4.4 Overlevelseskurver for seniorer. Hele den observerte avgangen og avgangen uten tilgang til uførepensjon

Figur 4.4 viser to overlevelseskurver. Den ene kurven er den samme som tidligere vist i Figur 4.1, basert på den samlede avgangen til de tre formene for pensjon. Den andre kurven er derimot basert på avgangsraten til alderspensjon og AFP-ordningen, mens tilgangen til uførepensjon er trukket ut av materialet. Denne kurven viser dermed et anslag på utviklingen i størrelsen til den hypotetiske årgangen av 50-åringene, slik den hadde vært uten tilgang til uførepensjon. Man kan se at overlevelseskurven uten avgang til uførepensjon er langt flatere enn den faktisk observerte kurven. Den hypotetiske årgangen av seniorer begynner først å bli redusert ved 58 års alder der det er en viss avgang til alderspensjon for personer med særaldersgrense.

Beregningen av den forventede gjennomsnittlige avgangsalder basert på denne kurven er vist i den andre kolonnen i Tabell 4.4. Resultatet er en forventet gjennomsnittlig avgangsalder på 64,8 år, eller 2,7 år høyere enn den gjennomsnittlige avgangsalderen som ble estimert inklusive avgangen til uførepensjon.

Man kan med god rett hevde at et slikt tankeeksperimentet – å ta bort all avgang til uførepensjon – har liten praktisk relevans. Resultatene bekrefter imidlertid det inntrykket man allerede har, at uførepensjoneringen spiller en meget betydelig rolle for å forklare at den forventede avgangsalderen blant de statsansatte faktisk blir så lav som 62,1 år.

Tilsvarende har vi gjort en beregning av overlevelseskurven og den gjennomsnittlige forventede avgangsalderen der all avgang til alderspensjon før fylte 67 år er trukket ut av materialet. Man kan si at denne beregningen representerer et forsøk på å estimere betydningen de eksisterende særaldersgrensene for grupper av statsansatte har for det samlede avgangsmønsteret. Figur 4.5 viser hvordan overlevelseskurven uten avgang til alderspensjon før 67 år ligger over den observerte kurven. Forskjellen i størrelsen på den delen av årgangen som er igjen ved en bestemt alder bygger seg opp gradvis fra fylte 58 år og den topper seg i det året hvor det er mulig å ta ut AFP-pensjon for første gang.

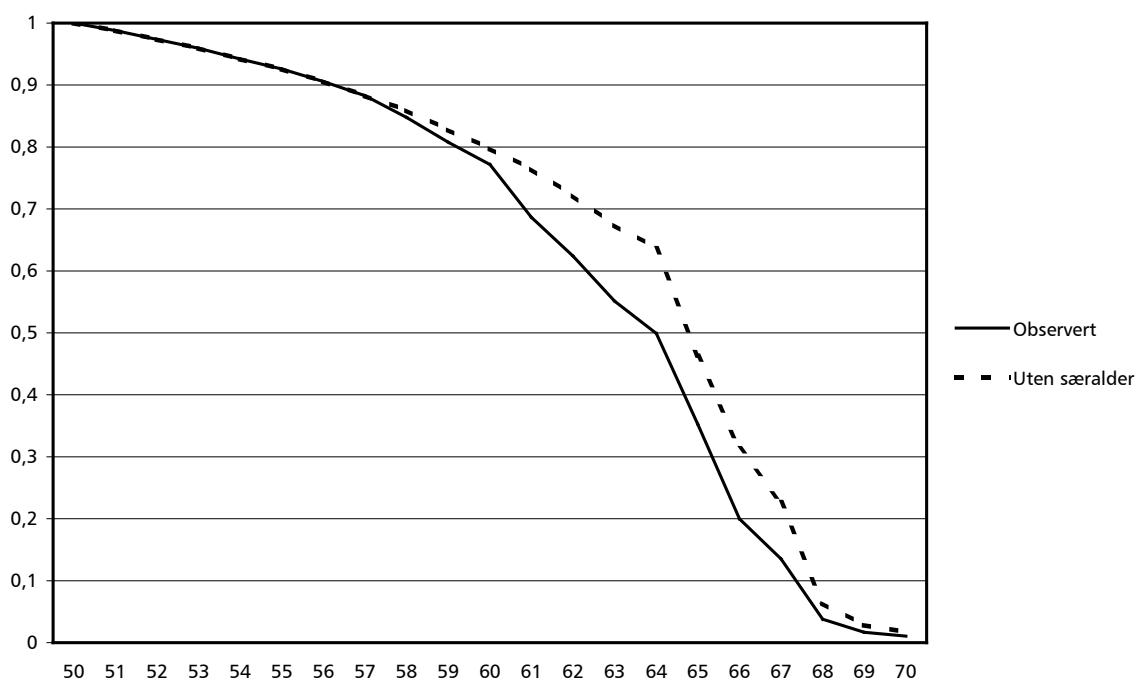
Det fremgår av den tredje kolonnen i Tabell 4.4 nedenfor at den samlede effekten på den forventede gjennomsnittlige avgangsalderen for alle statsansatte er på nærmere ett år – 63 år mot 62,1. Det er forholdsvis mye når en tar i betraktning at det tross alt bare er et mindretall av de ansatte i staten som er omfattet av slike aldersgrenser.

Man skal her være oppmerksom på at de forutsetningene som ligger til grunn for beregningen kan bidra vesentlig til resultatet. Forutsetningen om uavhengighet innebærer blant annet at personer som er omfattet av særaldersgrenser har den samme tilbøyelighet til å ta ut uførepensjon i perioden frem mot

avgangstidspunktet. Man kunne alternativt tenke seg at det faktisk at man snart kan gå av med alderspensjon i noen tilfeller kan virke forebyggende i forhold til uførepensjonering. Hvis det er tilfellet vil den metoden som er brukt her skape et overdrevent bilde av særaldersgrensenes betydning for det faktiske avgangstidspunktet. På den andre siden kan man tenke seg at de personene som er omfattet av særaldersgrenser generelt har en lavere risiko for uførepensjonering enn de statsansatte som helhet. Hvis det skulle være tilfelle, vil metoden motsatt gi et bilde som underdriver særaldersgrensenes betydning.

For å kunne belyse disse spørsmålene nærmere og få en mer sikker og realistisk bedømmelse av den faktiske betydningen av særaldersgrensene for de samlede avgangsmønstrene blant statsansatte, er det nødvendig å kunne skille mellom de senioren på de ulike alderstrinnene som er omfattet av særaldersgrenser og de som ikke er det. Dette er ikke mulig med våre data, men det er noe som peker seg ut som interessante problemstillinger for fremtidige forskningsprosjekter.

Figur 4.5 Overlevelseskurver for seniorer. Hele den observerte avgangen og avgangen uten tilgang til alderspensjon før fylte 67 år

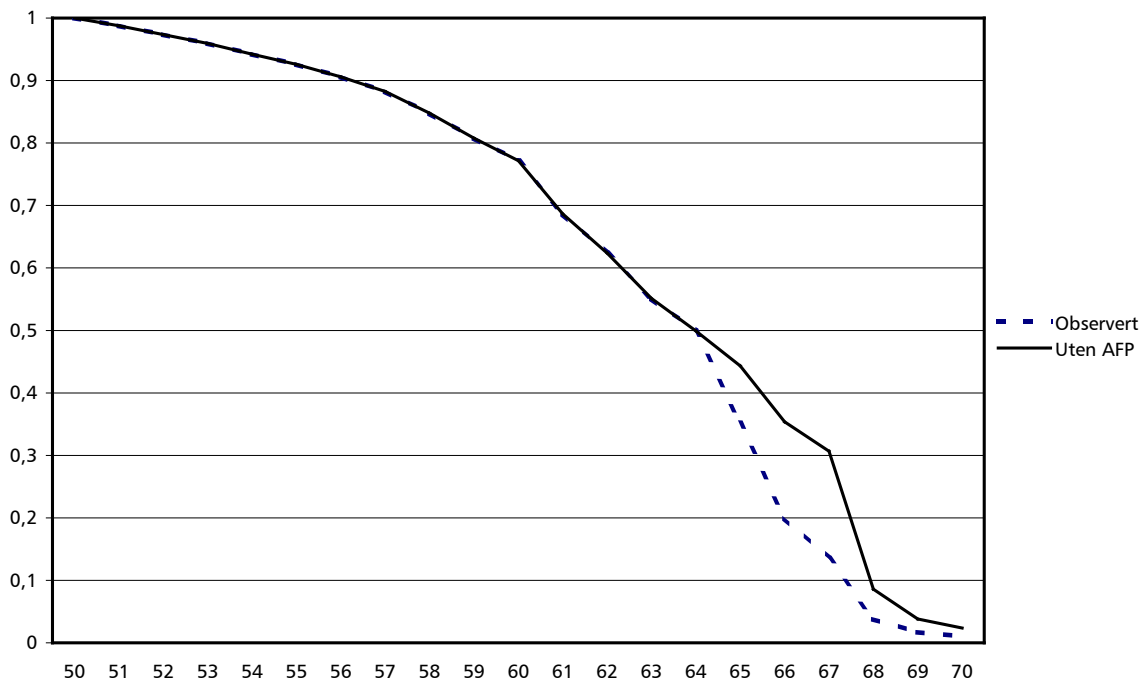
Den største praktiske interessen er det antakelig knyttet til estimater av AFP-ordningens virkning for den forventede avgangsalderen til senioren i staten. En overlevelseskurve estimert uten tilgang til AFP er vist i Figur 4.6 sammen med referansekurven som inkluderer hele avgangen. Vi ser at det oppstår et ganske betydelig avvik mellom de to kurvene når tilgangen til AFP begynner ved 64-års alder. Forskjellen bygges videre ut ved 65- og 66-års alder, mens avgangen ved 67 år uansett er så stor at begge kurvene peker raskt mot null.

På basis av denne overlevelseskurven kan den gjennomsnittlige forventede avgangsalderen uten AFP estimeres til 62,6 år eller bare et halvt år lenger enn det estimatet som inkluderer tilgangen til AFP.

Dette kan i første omgang virke noe overraskende ettersom avgangen til AFP ved de aktuelle alderstrinnene er temmelig stor, som vi har sett. Når den anslåtte effekten av AFP-ordningen blir såpass beskjeden som dette, skyldes det ikke minst at bare halvparten av den hypotetiske årgangen av 50-åring er igjen i aktivt arbeid ved inngangen til det året medlemmene fyller 64, og dermed første gang får mulighet til å ta ut AFP-pensjon. Den andre halvparten har allerede gått av med uførepensjon og alderspensjon i forbindelse med særaldersgrenser. Det bidrar også til resultatet at vi forutsetter at en del av de som går av med AFP i dag ville blitt uførepensjonert i de følgende årene hvis de hadde fortsatt i jobb.

Det kan også her være grunn til å sette spørsmålstegn ved forutsetningen om uavhengighet. Våre beregninger forutsetter at de som går av med AFP ville hatt den samme risiko for uførepensjonering ved 65- og 66-års alder som vi observerer blant de øvrige, gjenværende seniorer. Hvis det i virkeligheten er slik at AFP-pensjonistene har en høyere risiko vil våre beregninger tendere mot å overvurdere AFP-ordningens betydning, mens det omvendte gjelder hvis de som benytter seg av AFP i virkeligheten har en lavere risiko for uførepensjonering i det aktuelle aldersintervallet enn de statsansatte generelt. Det er også en prinsipiell mulighet for at AFP-ordningen bidrar til å redusere risikoen for uførepensjonering i årene opp til aldersgrensen ved 64 år. Personer som vet at de snart kan gå av med AFP-pensjon kan tenkes å bli mindre tilbøyelige til å søke om uførepensjon. Hvis det er tilfelle vil AFP-ordningen i virkeligheten ha mindre betydning for å senke den forventede avgangsalder enn det man får inntrykk av i våre beregninger.

Figur 4.6 Overlevelseskurver for seniorer. Hele den observerte avgangen og avgangen uten tilgang til AFP-ordningen

Vi vet ikke nok om dette til å trekke sikre konklusjoner. Den pågående senkingen av aldersgrensen for uttak av AFP-pensjon vil gi opphav til verdifullt erfaringsmateriale, for å bedømme den faktiske virkningen av AFP-ordningen for det forventede avgangstidspunktet til de ansatte i staten.

Tabell 4.4 Forventet avgangsalder for en 50-åring basert på gjennomsnitt og medianverdi. Beregninger basert på hele den observerte avgangen samt beregninger der avgangen til en av pensjoneringsformene har blitt tatt ut av materialet.

	Hele den observerte avgangen	Uten avgang til uførepensjon	Uten avgang til alderspensjon før fylte 67 år	Uten avgang til AFP-ordningen
Forventet gjennomsnittlig avgangsalder	62,1	64,8	63,0	62,6
Forventet median avgangsalder	63	65	64	63

Kapittel 5 Nærmere analyser av tilgangen til uførepensjon, AFP og alderspensjon

I dette kapitlet skal vi presentere noen utvalgte analyser av faktorer som påvirker tilgangen til de ulike pensjonsordningene. Selv om det datamaterialet vi har til rådighet er svært begrenset så inneholder det enkelte opplysninger om seniorene som kan være relevante for å forklare hvem som går av med pensjon tidlig og på hvilken ordning: Inntektsnivået i 1995, kjønn, sivilstand og den eventuelle ektefellens pensjoneringsstatus.

Vi bruker såkalt logistiske regressionsanalyser for å undersøke hvilke av disse faktorene som viser en direkte sammenheng med tilbøyeligheten for å gå av ved ulike tidspunkt og med ulike pensjonsordninger. Vi har konsentrert analysene om avgangen ved tre ulike aldersintervall:

- Aldersintervallet 50–63 år der uførepensjon og alderspensjonering i forbindelse med særaldersgrenser er de eneste alternativer for avgang med pensjon
- Intervallet 64–66 der det i tillegg er mulig for det store flertallet av seniorene å ta ut AFP-pensjon
- Endelig ser vi spesielt på avgangen ved fylte 67 år

Avgang i aldersintervallet 50–63 år

Vi begynner med en analyse av avgangen til pensjon i aldersgruppen 50–63 år. Tallene som er vist i Tabell 5.1 (og i de følgende tabellene) er regressionskoeffisienter basert på logistisk regressionsanalyse. Positive verdier betyr at den aktuelle kategorien er forbundet med en økning i sannsynligheten for å gå av med pensjon mens negative verdier motsatt betyr redusert sannsynlighet for å gå av.

Den første kolonnen i Tabell 5.1 viser resultatene av en analyse av den samlede avgangen til pensjon blant aldersgruppen 50–63 år. Den første variabelen som er inkludert i analysen er inntekt i 1995, målt i antall G. Utvalget er i utgangspunktet delt i fire grupper: de som tjener mindre enn fire G, de som tjener mellom fire og seks G, de som tjener mellom seks og åtte G og endelige de som tjener mer enn åtte G. Den siste gruppen er her brukt som referansekategori, slik at koeffisientene til de øvrige tre inntektskategoriene forteller om forskjeller i tilbøyelighet til å gå av med pensjon mellom den aktuelle gruppen og høyinntektsgruppen. Vi ser at den laveste inntektsgruppen har en klart høyere tilbøyelighet til å gå av med pensjon, enn høyinntektsgruppen. Også de to mellomkategoriene har en høyere tilbøyelighet til å gå av med pensjon, men forskjellen til høyinntektsgruppen er avtakende. Disse forskjellene i pensjoneringsadferd mellom inntektsgruppene er svært sikre, statistisk sett. Vi får med andre ord bekreftet det inntrykket som også fremgikk av beregningene av forventet avgangsalder, at tilbøyeligheten til å gå av med pensjon tidlig varierer systematisk med inntektsnivået til de statsansatte.

Når det gjelder kjønnsvariabelen er kvinner brukt som referansekategori, slik at koeffisienten viser om og i hvilken grad menn har en sterkere tilbøyelighet til å gå av med pensjon enn kvinner. I dette tilfellet viser det seg at menn faktisk har en noe høyere tilbøyelighet til å gå av med pensjon når det kontrolleres for de øvrige variabler i modellen – inntekt og sivilstatus. Forskjellen mellom menn og kvinner er imidlertid forholdsvis beskjeden og ikke fullt så sikker, statistisk sett, som forskjellene mellom inntektsgrupper. Det er videre gjort et forsøk på å få frem eventuelle effekter av sivilstatus og av en eventuell ektefelles pensjoneringsstatus for henholdsvis menn og kvinner.

Det å være gift med en yrkesaktiv ektefelle ser ikke ut til å påvirke sannsynligheten for å gå av med pensjon blant mennene, men de menn hvis ektefelle har gått av med pensjon har en klart høyere tilbøyelighet til å gå av med pensjon. Et lignende mønster finner vi blant kvinner, med den forskjellen at

kvinner som er gift med en yrkesaktiv ektefelle ser ut til å ha en lavere sannsynlighet for å gå av med pensjon enn ugifte kvinner.

Tabell 5.1 Resultater fra logistisk regressionsanalyse av avgang i aldersintervallet 50–63 år. Regressionskoeffisienter og test for statistisk signifikans

		Avgang 50–63 år			
		Samlet avgang	Uførepensjon 50–59	Uførepensjon 60–63 år	Alderspensjon
Konstantledd		-3,50#	-4,05#	-3,18#	-5,28#
Inntekt	<4G	1,89#	2,72#	2,46#	0,29
	4-6G	1,31#	2,11#	1,72#	0,56#
	6-8G	0,60#	1,25#	1,03#	0,14
Kjønn	Menn	0,21**	-0,10	0,26	0,85#
Ekteskapelig status, menn	Gift	0,02	-0,18	-0,23	0,23*
	Gift med pensjonist	0,92#	1,16#	0,83#	0,51#
Ekteskapelig status, kvinner	Gift	-0,36#	-0,27**	-0,27	-0,73#
	Gift med pensjonist	0,82#	0,82#	0,40**	0,62**
Avgangsrate		0,036	0,020	0,054	0,010
N		79778	67098	12680	79778

signifikansnivå bedre enn 0,0001, ** signifikansnivå bedre enn 0,01, *signifikansnivå bedre enn 0,05

Den andre kolonnen viser resultatene av en analyse av sannsynligheten for å gå av med uførepensjon for personer i aldersgruppen 50-59 år, mens en tilsvarende analyse av sannsynligheten for å gå av med uførepensjon i aldersgruppen 60-63 år er vist i den tredje kolonnen. Det er ikke store forskjeller i mønstrene for avgangen til uførepensjon i de to aldersintervallene. Tilbøyeligheten til å gå av med uførepensjon i 1996 viser en sterk og entydig sammenheng med inntektsnivået i 1995. Det er ingen klare og entydige forskjeller mellom (ugifte) menn og kvinner når det kontrolleres for de øvrige variabler i modellen. Derimot viser gifte kvinner en noe svakere tilbøyelighet til å gå av med uførepensjon enn ugifte kvinner og det er både for menn og kvinner en klar tendens til høyere avgangssannsynlighet blant personer som er gift med en pensjonist. At gifte kvinner og menn generelt har en lavere uførefrekvens enn ugifte, er i overensstemmelse med det mønsteret man finner i hele den norske befolkningen (se blant annet Christoffersen 1995). Derimot er det noe overraskende at risikoen for uførepensjonering ser ut til å være større blant seniorer hvis ektefelle er pensjonist. Det kan imidlertid tenkes flere alternative forklaringer på dette resultatet. Den mest opplagte forklaringen er at det trolig er sterke tendenser til samvariasjon i helsestatus til ektefeller, på grunn av felles klassesammenheng, livsstil m.m. En mulig alternativ eller supplerende forklaring kan søkes i eventuelle tendenser til læring og tilvenning til rollen som trygdet. Når den ene ektefellen har gått av med pensjon kan barrierene mot å forlate arbeidslivet bli mindre for den andre. Vi har et alt for spinkelt materiale her til å kunne skille mellom slike og eventuelle andre alternative forklaringer.

Mønsteret for avgang til alderspensjon (i forbindelse med særaldersgrenser) i det aktuelle aldersintervallet er helt forskjellig fra rekrutteringen til uføretrygd. Avgangen til alderspensjon er noe høyere i inntektsintervallet mellom fire og seks G enn den er blant høyinntektsgruppen (over åtte G), men ellers er det ingen klar og systematisk forskjell mellom inntektsgruppene. Som man kunne forvente har menn en klart høyere sannsynlighet for å gå av med alderspensjon – noe som skyldes at en langt større andel av de mannlige seniorene er omfattet av særaldersgrenser. Avgang i forbindelse med særaldersgrenser forekommer hyppigere blant ugifte enn blant gifte kvinner, og det er også for alderspensjon en tendens til høyere avgang blant personer hvis ektefelle er pensjonist.

Avgang i aldersintervallet 64–66 år

Den samlede årlige avgangen i aldersintervallet 64–66 år er langt høyere enn den var i aldersintervallet 50–63 år. Nærmere 35 prosent av seniorerne mellom 64–66 år gikk av i 1996 mot i underkant av fire prosent blant samtlige arbeidstakere i aldersintervallet 50–63 år.

Sammenhengen mellom den samlede avgangen i dette aldersintervallet og de bakgrunnsvariablene som vi har inkludert i analysene er imidlertid ikke radikalt forskjellig fra det mønsteret vi fant for avgangen for fylte 64 år.

Den første kolonnen i Tabell 5.2 viser at det er en klar og entydig effekt av inntektsnivået på sannsynligheten for å gå av med pensjon blant 64–66 åringene. Analysen basert på fire inntektsgrupper viser et klart mønster: jo høyere inntekt i 1995, jo lavere tilbøyelighet til å gå av med pensjon. Vi ser videre at (ugifte) menn har en noe høyere tilbøyelighet til å gå av med pensjon enn (ugifte) kvinner når det kontrolleres for de øvrige variabler i modellen, slik det også var tilfellet ved analysen av den samlede avgangen i aldersintervallet 50–63 år. Endelig er det for menn en statistisk signifikant tendens til at avgangstilbøyeligheten er større blant de som er gift med en pensjonist.

Den andre kolonnen i Tabell 5.2 viser resultatene av en mer avgrenset analyse av tilgangen til AFP blant personer som fyller 64 år i løpet av 1996. Vi ser at det igjen er en systematisk og sterk sammenheng med inntektsnivået i 1995. Ugifte menn viser enda en gang en høyere avgangstilbøyelighet enn ugifte kvinner, når det er tatt hensyn til forskjeller i inntektsnivået, mens det viser seg en noe overraskende tendens til at kvinner som er gift med en yrkesaktiv ektefelle har en betydelig høyere avgangstilbøyelighet enn kvinner som enten er ugifte eller gift med en pensjonist. Man skal være ytterst forsiktig med å tolke et slikt resultat, når vi mangler en rekke sentrale variabler i analysen. Likevel kan det være verdt å påpeke at dette mønsteret tyder på at tilbøyeligheten til å gjøre bruk av AFP-ordningen blant gifte kvinner i noen grad kan være drevet av en slags inntektseffekt. Hvis ektemannen er yrkesaktiv har paret bedre råd til at kvinnen lar seg pensjonere ved 64 års alder, fremfor å fortsette i yrkesaktivitet noen år til. Hvis hun derimot er enslig eller gift med en mann som har gått av med pensjon, så kan man tenke seg at de økonomiske argumenter for fortsatt yrkesaktivitet teller sterkere.

Avgangen til AFP-ordningen blant 65- og 66-åringene viser et mønster som avviker klart fra mønsteret blant 64-åringene. Det er først og fremst bemerkelsesverdig hvordan sammenhengen med inntektsnivået er betydelig svakere og mindre systematisk. Det er også her en tendens til at avgangstilbøyeligheten er svakest for høyinntektsgruppen (inntekt i 1995 er større enn åtte G), men forskjellene er langt mindre enn de var ved 64 år. Det er ingen klare forskjeller i avgangstilbøyelighet mellom de tre øvrige inntektsgruppene. Vi ser også for avgang til AFP mellom 65 og 66 år en tendens til høyere avgangstilbøyelighet blant gifte kvinner, slik tilfellet er blant 64-åringene.

Disse forskjellene i mønstrene for rekruttering til AFP-ordningen ved henholdsvis 64 år og 65–66 års alder er verdt noen nærmere kommentarer. Vi har kapittel 2 vært nøye med å understreke at en eventuell statistisk sammenheng mellom inntektsnivå og avgangstilbøyelighet kan ha en rekke alternative forklaringer. Det faktum at lavinntektsgruppene typisk vil ha et høyere relativt kompensasjonsnivå ved avgang med pensjon er langt fra den eneste mulige forklaring for tendensen til tidlig yrkesavgang i denne gruppen. Det er generelt meget vanskelig å skille ut en separat effekt av kompensasjonsnivået fra effekten av andre faktorer med tilknytning til inntektsnivået, og det er i hvert fall helt umulig med det datamaterialet vi har til rådighet her.

Tabell 5.2 Resultater fra logistisk regressionsanalyse av avgang i aldersintervallet 64–66 år. Regressionskoeffisienter og test for statistisk signifikans.

		Avgang 64–66 år					Alderspensjon
		Samlet avgang	AFP 64	AFP 65–66	Uførepensjon 64	Uførepensjon 65–66	
Konstantledd		-1,06#	-2,42#	-1,70#	-2,37#	-2,68#	-3,19#
Inntekt	<4G	1,51#	1,75#	0,42*	1,85#	1,81#	1,62#
	4-6G	1,02#	1,40#	0,68#	1,40#	1,88#	-0,1
	6-8G	0,74#	1,30#	0,68#	1,10**	1,29#	-0,49*
Kjønn	Menn	0,37*	0,68**	0,17	-0,09	0,11	0,74**
Ekteskapelig status, menn	Gift	0,01	0,18	0,24	-0,34	-0,40	-0,15
	Gift med pensjonist	0,47#	-0,08	-0,05	1,05#	1,02#	0,37*
Ekteskapelig status, kvinner	Gift	0,17	0,96#	0,44*	-0,78**	-0,26	-0,54*
	Gift med pensjonist	0,13	-0,10	-0,02	0,68**	0,40	-0,12
Samlet avgangsrate		0,348	0,183	0,214	0,090	0,090	0,057
N		5919	2541	3378	2541	3378	5919

De forskjellene vi finner i sammenhengen mellom inntektsnivå og avgangstilbøyelighet ved avgang til AFP ved henholdsvis 64 år og 65–66 år gir imidlertid en sterk indikasjon på at kompensasjonsnivået spiller en viss rolle for uttaket av AFP-pensjon – i hvert fall for tidspunktet man velger å gå av med AFP-pensjon. AFP-ordningen som gjelder for 64-åringene er som tidligere nevnt mindre gunstig og da særlig for høyt lønnsgruppene, mens den ordningen som gjelder fra 65 år gir bedre uttelling for seniorer med midlere og høyere inntekter. Det er grunn til å tro at den relativt sterke økning i tilbøyeligheten til å ta ut AFP-pensjon blant seniorene med midlere og høyere inntekter fra fylte 65 år – sammenlignet med uttaket ved 64 år – har sammenheng med det høyere kompensasjonsnivå som tilbys fra dette alderstrinnet.

De tilsvarende analysene av mønsteret tilgangen til uførepensjon ved henholdsvis 64 og 65–66 år viser resultater som i hovedtrekk samsvarer med de vi fant for tilgangen til uførepensjon blant de yngre seniorene. Det er en sterk og systematisk sammenheng med inntektsnivået. Blant de menn som er gift med en pensjonist er tilbøyeligheten til å gå av med uførepensjon høyere enn den er blant de øvrige gifte og ugifte. Tilgangen til uførepensjon ved 64 år er lavere for kvinnelige seniorer som er gift med en yrkesaktiv ektefelle, enn den er for både ugifte kvinner og for kvinner som er gift med en pensjonist. Vi finner et lignende mønster for tilgangen til uførepensjon ved 65–66 års alder men her er forskjellene for små til å oppnå statistisk signifikans.

Til slutt kan vi se av den siste kolonnen at tilgangen til alderspensjon blant personer i aldersgruppen 64 til 66 år avviker radikalt fra mønsteret for tilgang til både uførepensjon og AFP-pensjon. Sammenhengen mellom avgangstilbøyelighet og inntektsnivå viser et relativt usystematisk mønster.

Avgang ved fylte 67 år

Som et siste ledd i analysen av avgangsmønstrene skal vi se på avgangen ved 67 år. Det er totalt sett en klart flertall av de seniorene som er i jobb ved inngangen til det året de fyller 67 år, som går av med pensjon i løpet av året. Langt de fleste går av med vanlig alderspensjon mens det er, som vi tidligere har sett, en mindre gruppe som går av med AFP-pensjon og en litt større gruppe som går av med uførepensjon. Materialet begynner imidlertid å bli så spinkelt at vi har valgt å bare se på all avgang under ett.

Tabell 5.3 Resultater fra logistisk regressionsanalyse av avgang ved 67 år. Regressionskoeffisienter og test for statistisk signifikans.

		Avgang 67 år Samlet avgang
Konstantledd		0,78#
Inntekt	<4G	2,21#
	4-6G	0,77**
	6-8G	0,41*
Kjønn	Menn	-0,04
Ekteskapelig status, menn	Gift	0,07
	Gift med pensjonist	0,14
Ekteskapelig status, kvinner	Gift	0,05
	Gift med pensjonist	-0,14
Samlet avgangsrate		0,72
N		1327

Den eneste faktoren, som ser ut til å slå ut for tilbøyeligheten til å gå av i det året man fyller 67 år fremfor å fortsette lenger frem mot den generelle aldersgrensen ved 70 år, er inntektsnivået. Tilbøyeligheten til *ikke* å gå av ved 67 år øker systematisk med inntekten. Som tidligere understreket, kan vi ikke si noe sikkert om selve mekanismene bak dette. Mer kvalitative undersøkelser kan tyde på at positive trekk ved jobben spiller en betydelig rolle som motivasjonsfaktor for de som velger å fortsette lenge etter at de strengt tatt kunne ha gått av med pensjon (Pedersen 1997).

Kapittel 6 Sammenfatning og diskusjon

Hovedformålet med dette notatet har vært å foreta beregninger av det typiske avgangstidspunktet for ansatte i staten med utgangspunkt i det tilgjengelige datamaterialet for 1996. Vi har benyttet en metode som baserer seg på de aldersspesifikke avgangsratene slik de fremstår i 1996 og som gir et anslag på den forventede avgangsalder ved fylte 50 år til et hypotetisk årskull av seniorer i staten. Vi har argumentert for at denne metoden er overlegen de alternative metodene som er tilgjengelige for å anslå den typiske avgangsalderen på basis av data for ett år.

Vi finner at avgangsmønstrene i 1996 tilsvarer en forventet gjennomsnittlig avgangsalder for en 50-årig senior på 62,1 år. Separate beregninger for menn og kvinner viser forholdsvis små forskjeller mellom kjønnene i den gjennomsnittlige forventede avgangsalderen: 62,3 for menn og 62,0 for kvinner. Separate beregninger for ulike inntektsgrupper blant de statsansatte viser meget store forskjeller i den forventede avgangsalderen etter de ansattes inntektsnivå.

Selv om det ikke er store forskjeller i den forventede avgangsalderen til henholdsvis mannlige og kvinnelige seniorer, er det betydelige forskjeller mellom kjønnene i de ordningene som benyttes. I aldersintervallet 50–60 år er uførerisikoen betydelig større for de kvinnelige senioren enn den er for de mannlige. Til gjengjeld er det langt flere mannlige seniorer som er omfattet av særaldersgrenser og som derfor går av med alderspensjon før fylte 67 år – en betydelig gruppe allerede før fylte 61 år.

Med utgangspunkt i metoden for beregning av en forventet avgangsalder har vi gjort anslag på bidraget til den forventede avgangsalderen fra hver av de tre alternative ordningene for pensjonering for fylte 67 år: uførepensjon, avgang i forbindelse med særaldersgrenser og AFP-ordningen. Disse beregningene må først og fremst betraktes som illustrasjoner ettersom de bygger på strenge, og antakelige urealistiske, forutsetninger om uavhengighet mellom avgangen til de ulike ordningene.

Det resultatet som har størst praktisk relevans her er beregningen av en forventet avgangsalder uten avgang til AFP-ordningen. Resultatet er et forventet gjennomsnittlig avgangsalder på 62,6 år – eller bare i underkant av et halvt år lenger enn den faktisk beregnede forventede avgangsalderen. Den primære grunnen til at bidraget fra AFP-ordningen tilsynelatende blir så relativt beskjedent, er at den hypotetiske årgangen av 50 åringer allerede er halvert før fylte 64 år og dermed før tilbudet om å gå av med AFP blir aktuelt. I tillegg er det en betydelig gruppe som velger ikke å ta ut AFP-pensjon i det hele tatt og mange av de som går av med AFP gjør det senere enn det året de fyller 64 år.

Det er ikke mulig å si noe sikkert om i hvilken retning en eventuell korrigering for avhengighet mellom (bruken av) AFP-ordningen og uførepensjonering kan tenkes å gå, men vi er tilbøyelige til å tro at det selvstendige bidraget fra AFP-ordningen er mer beskjedent enn dette resultatet skulle tilsi: at uførerisikoen blant de som tar ut AFP-pensjon er høyere enn den er blant samtlige seniorer som er igjen i arbeid ved de respektive alderstrinn. Det er i denne forbindelse interessant å bemerke at den samlede avgangsraten og herunder risikoen for uførepensjonering ser ut til å være spesielt lav ved fylte 63 år – året før de ansatte har mulighet for å gå av med AFP-pensjon. Dette kan være en indikasjon på at enkelte som ellers ville tatt ut uførepensjon avventer den nært forestående muligheten for å gå av med AFP. Hvis en slik mekanisme skulle gjøre seg gjeldende, så vil den samlede virkningen av AFP-ordningen i retning av å senke den forventede pensjonsalderen være mindre enn det resultatet vi her har kommet frem til. Dette er åpenbart et interessant tema for videre forskning. Som nevnt tidligere ville vi trenge data for flere år for eventuelt å kunne bekrefte om det er en mer generell tendens til et fall i avgangen til uførepensjon i årene umiddelbart forut for aldersgrensen i AFP.

De enkelte analysene av de individuelle mønstrene for avgangen vi har gjennomført bekrefter inntrykket av at de ansattes inntektsnivå viser en sterk sammenheng med tilbøyeligheten til å gå av med

pensjon forholdsvis tidlig. Det er mange mulige mekanismer som kan ligge bak denne sammenhengen, hvorav det relative kompensasjonsnivået som kan oppnås ved overgang til pensjon bare er én. Vi har imidlertid funnet en klar indikasjon på at forskjellene i AFP-ordningens innretning ved henholdsvis 64 år og etter fylte 65 år påvirker mønstrene for rekruttering til ordningen. Rekrutteringen til AFP-ordningen etter fylte 65 år er langt mindre skjev til fordel for lavinntektsgruppene enn den er ved 64 år.

Det er som vi har sett en generell tendens til at kvinner går av litt tidligere enn menn, og kvinner har i særdeleshet en høyere sannsynlighet for tidlig avgang via uførepensjon. Disse forskjellene mellom kvinner og menn blir imidlertid borte når vi kontrollerer for andre forhold som inntekt og sivilstatus. I de multivariate analysene er det snarere en motsatt tendens til at (ugifte) menn går av tidligere enn (ugifte) kvinner. Vi har videre funnet en del interessante resultater vedrørende betydningen av sivilstatus og ektefellens pensjoneringsstatus på tilbøyeligheten til å gå av med pensjon i et gitt år. I noen tilfeller ser det ut til å være en klar tendens til at «risikoen» for pensjonering er lavere blant personer som er gift med en yrkesaktiv ektefelle (ikke-pensjonist) enn den er for ugifte og (i enda større grad) for personer som er gift med en pensjonist. Dette mønsteret forekommer primært for uførepensjoneringens vedkommende, mens vi finner et annet bilde for uttak av AFP-pensjon. Her viste det seg en tendens til at kvinner som er gift med en yrkesaktiv ektefelle har den høyeste tilbøyeligheten til å ta ut AFP-pensjon fremfor å fortsette i jobb. For å kunne belyse disse problemstillingene nærmere vil det for det første være nødvendig å kunne følge den enkelte over flere år og man vil ikke minst trenge flere bakgrunnsopplysninger om hver av de seniorene som inngår i analysen.

Beregningene av en gjennomsnittlig forventet avgangsalder for seniorene i staten, som vi har presentert i dette notatet, vil først komme fullt ut til nytte når og hvis de kan bli sammenlignet med tilsvarende beregninger for andre år enn 1996 og for en mer detaljert oppdeling av de statsansatte etter yrkesgrupper/virksomhetstyper og lignende. Vi har allerede argumentert for at regelmessige beregninger av en forventet gjennomsnittlig avgangsalder på basis av avgangsmønstrene i de kommende år vil gi en relevant og presis resultatindikator for det seniorpolitiske og pensjonspolitiske arbeid i statlig sektor.

Referanser

- Christoffersen, Lise (1995), *Uførepensjonen på 80-tallet*. Nasjonal vekst med lokale varianter. INAS Rapport 95:2. Oslo: Institutt for sosialforskning
- Dahl, Espen (1994), *Sosial ulikhet i helse: artefakter eller seleksjon?*. Fafo-rapport nr. 150. Oslo:Fafo
- Dahl, Espen og Tove Midtsundstad (1994), «Hvorfor går eldre arbeidstakere av før ordinær pensjonsalder: vil de gå eller må de?» I: *Fra arbeid til pensjon*, NOU 94:2 Vedlegg V. Oslo: Norges Offentlige Utredninger
- Fløtten, Tone (1996), *Overganger mellom arbeid og pensjon i staten*. Fafo-notat 1996:6. Oslo: Fafo
- Fløtten, Tone, Heidi Gautun og Jon M. Hippe (1996), *Som du sår skal du høste. Om tjenestepensjoner i offentlig sektor*. Fafo-rapport nr. 192. Oslo: Fafo
- Hippe, Jon og Axel West Pedersen, (1988): For lang og tro tjeneste? Pensjoner i arbeidsmarkedet. Fafo-rapport nr. 084. Oslo: Fafo
- NOU 1994:2. *Fra arbeid til pensjon*. Oslo: Norges offentlige utredninger
- Nørregaard, Carl (1994), *Fagbevægelsens seniorer og pensionister*. SFI Rapport København: Socialforskningsinstituttet
- Pedersen, Axel West (1997), *Mellom arbeid og pensjon. Rapport fra en spørreundersøkelse*. Fafo-rapport nr. 223. Oslo: Fafo
- Thøgersen, Øystein m.fl. (1997), *Fleksibel pensjonsalder, folketrygdens finansiering og fordeling av velferd mellom generasjoner*. SNF-rapport 48/97. Bergen: Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning
- Visher, Mary og Tove Midtsundstad (1993), *Utgang fra arbeidslivet. En studie av eldre arbeidstakere, førtidspensjonering og AFP*. Fafo-rapport nr. 154. Oslo: Fafo
- Zeuner, Lilli og Carl Nørregaard (1991), *Fortjent otium. En sociologisk belysning af ældres arbejdsophør*. SFI Rapport 91:10. København: Socialforskningsinstituttet

Forventet pensjoneringsalder og pensjoneringsmønstre blant seniorenene i staten

Fafo
Forskningstiftelsen Fafo
Borggata 2B/Postboks 2947 Tøyen
N-0608 Oslo
<http://www.fafo.no>

Fafo-notat 1996:20
Bestillingsnummer 892